

DE SLAG BIJ WATERLOO

Een vergeten verhaal?

AUTEUR:	K. (KJELD) OTTEN
STUDENTNUMMER:	S4384687
BEGELEIDER:	DR. J.B.A.M. (JAN) BRABERS)
DATUM:	JANUARI 2018
STUDIE:	GESCHIEDENIS
INSTELLING:	RADBOD UNIVERSITEIT
PLAATS:	NIJMEGEN

Voorwoord

Zodra u dit leest, bent u begonnen aan het slotstuk van mijn studie Geschiedenis. Een studie die ik misschien wel iets te lang geleden ben begonnen in Nijmegen. In het kader van het behalen van mijn bachelor Geschiedenis ben ik in september 2017 begonnen aan deze scriptie. Na een initiële faux-pas, namelijk er achter komen dat mijn scriptie onderwerp was van een artikel in *De Negentiende Eeuw*, was mijn motivatie tot een dieptepunt gedaald. Er hangt namelijk veel af van deze scriptie, nog voor ik aan mijn scriptie begon, heb ik namelijk gesolliciteerd voor een officersfunctie aan de Koninklijke Militaire Academie.

Nadat ik namelijk in 2009 ooit begonnen was, aan de luitenantopleiding in Breda en die noodgedwongen na veel blessureleed in 2010 heb moeten beëindigen, heb ik altijd maar een doel voor ogen gehad. Terug. Werken voor Defensie is namelijk voor mij niet zomaar een beroep, nee het is een roeping. Zonder al te idealistisch te worden in het voorwoord van een scriptie, kan ik oprecht zeggen dat ik me thuis voel in de defensieorganisatie. Daarom was mijn vreugde dan ook groot toen ik, terwijl het scriptietraject gaande was, definitief ben aangesteld voor een functie als officier Artillerie. Mits, ik mijn studie tijdig zou afronden natuurlijk.

Vol goede moed begon ik dan ook aan mijn scriptie. Met mijn begeleider de heer Brabers, heb ik vele interessante discussies gehad over welke richting we op konden gaan, zeker nadat ik het artikel van Maria Grever en James Scharink, die u nog veelvuldig zult tegenkomen in deze scriptie, was tegengekomen na een bezoek aan het Onderwijsmuseum in Rotterdam. Met de hulp van de heer Brabers kon ik gelukkig toch verder met mijn scriptie. Het is dan ook de heer Brabers die ik in de eerste plaats wil bedanken voor zijn begeleiding tijdens dit traject.

Daarnaast had ik dit natuurlijk nooit kunnen voltooien zonder een lieve vriendin, Veronique die me altijd heeft weten te motiveren om aan mijn scriptie te gaan werken. Door haar kon ik mijn einddoel voor ogen houden, deze studie afronden en beginnen aan de KMA. Ook zorgde zij voor interne motivatie door 's avonds voor mij te koken, nadat ik de maaltijden in de Refter inmiddels zat was geworden. Zodoende was Veronique een enorme steun en toeverlaat voor mij.

Tenslotte wil ik graag een van mijn beste vrienden bedanken, Mitchell, waarmee ik bijna een volledige weekend heb doorgebracht om de spreekwoordelijke puntjes op de i te zetten.

Dat gezegd hebbende wens ik u verder veel lees plezier toe.

Kjeld Otten

Nijmegen, Januari 2018

Inhoudsopgave

Voorwoord	2
Inhoudsopgave	3
Inleiding	4
H1: De Nederlandse inbreng rondom de Slag bij Waterloo (1815)	12
H2: De herinnering zonder Waterloo. (1815-1865)	16
H3: Neutraal Nederland – Neutrale herinneringen? (1870-1935)	20
H4: Waterloo herinnering na de Tweede Wereldoorlog (1940-1985)	23
H 5: Representatie na 1965 (1965 – 2015)	26
Conclusie:	29
Literatuurlijst	32
Bijlage 1: Onderzochte kranten per krantentitel.	34

Inleiding

Twee jaar gelden, bij de 200ste herdenking van de Slag bij Waterloo, zei de Belgische premier Michel dat dit niet het moment was om een overwinning te vieren, maar juist de verzoening te koesteren. In zijn toespraak riep hij op dat “*vijanden van gisteren, de meest hechte bondgenoten [zijn] geworden.*”¹ De herdenking vond plaats bij een *lieux de memoire*, een herdenkingsplaats, die een kenmerkend Nederlands aspect vertoont, namelijk *La Butte du Lion*, de heuvel met de (Nederlandse) leeuw. Een mythe vertelt dat deze leeuw vervaardigd werd van de buitgemaakte Franse kanonnen en dat de heuvel gebouwd is op de plek waar prins Willem Frederik van Oranje gewond raakte tijdens de Slag bij Waterloo.² Dit is echter, zoals de Vlaamse publicist Fonteyn stelt in zijn hoofdstuk *Waterloo: de Leeuw*, een onderdeel van wat hij de tweede Slag bij Waterloo noemt. Deze culturele veldslag gaat namelijk over hoe Waterloo wordt herdacht in de betrokken landen.³

Hierbij komen we dan ook aan bij het onderwerp van deze scriptie, namelijk de wijze waarop de Nederlandse rol tijdens de Slag bij Waterloo wordt herdacht. Om dit te onderzoeken, wordt gebruik gemaakt van krantenartikelen uit diverse kranten om zodoende een beeld te creëren van hoe de herdenking door de jaren heen verandert. Een belangrijke studie is uitgevoerd door James Scharink en Maria Grever. Zij onderzochten op welke wijze de rol van de Slag bij Waterloo werd weergegeven in onderwijsmethoden. In deze studie kwamen zij tot de conclusie dat in het algemeen de interesse voor de Slag bij Waterloo afneemt en dat specifiek de rol van de Prins van Oranje na de Tweede Wereldoorlog bijna volledig wordt genegeerd. Als mogelijke oorzaak hiervan noemen zij dat na de Tweede Wereldoorlog, nationalisme een nare bijmaak heeft gekregen en dat vele Nederlandse historici daarom meer naar de Britse historiografie keken, waar weinig plek was voor prins Willem Frederik.⁴

In de Britse nationale identiteit speelt Waterloo een belangrijke rol. Volgens een studie in 2017 van de Australische historicus Kyle van Beurden hadden de Britten er belang bij om in het kader van nationalisme en nationale identiteit een sterk Brits verhaal te creëren en de Slag bij Waterloo paste daar, door werk van onder andere de Britse historicus William Siborne, perfect bij. Zo verschoof het

¹Willem-Alexander en Máxima herdenken slag bij Waterloo’, *Algemeen Dagblad* (18-06-2015).

²M. Broersma, ‘De leeuw van Waterloo’, *Historisch Nieuwsblad* 8 (2000), 45.

³G. Fonteyn, ‘Waterloo: de leeuw. Over de slag bij Waterloo die nog altijd aan de gang is’ in: Jan Bank en Marita Mathijssen, *Plaatsen van herinnering. Nederland in de negentiende eeuw* (Amsterdam 2006), 78.

⁴M. Grever en J. Scharink, ‘Leren voor het vaderland? De ‘Slag bij Waterloo in Nederlandse geschiedenismethoden, *De Negentiende eeuw* 40:2 (2016), 122-134, alhier 132-133.

karakter van de slag van een geallieerde overwinning naar één waarbij de Britten, niet dankzij maar ondanks hun bondgenoten zegevierden over hun Franse vijand.⁵

Het is daarom niet vreemd dat Nederlandse historici in de jaren na de Tweede Wereldoorlog de Nederlandse rol vergeten lijken te zijn. Nationale identiteit is een complex begrip en hangt samen met begrippen als collectief geheugen, *imagined communities*, natie en nationalisme. Twee artikelen rondom identiteit en geheugen komen van de hand van de Duitse letterkundige Aleida Assmann. In haar studies onderzocht zij in hoeverre collectief geheugen bestaat. Volgens Assmann heeft elk individu zijn eigen (autobiografische) herinneringen. Dit zijn herinneringen die je zelf hebt gemaakt en derhalve dus persoonsgebonden zijn. Twee personen kunnen over exact dezelfde gebeurtenis verschillende herinneringen bewaren.⁶ Tot collectieve herinneringen komt men door deze individuele herinneringen te gaan visualiseren c.q. verhalend te maken. Op die manier kunnen individuele herinneringen worden gebundeld en is overdracht mogelijk aan anderen die niet bij de gebeurtenis aanwezig zijn geweest. Hiervoor gebruikt Assmann de door de Franse filosoof, Maurice Halbwachs, in 1950 gecreëerde term, *social frame*.⁷ De Nederlandse historica Maria Grever vult dit begrip aan door ook mythes en legenden te gebruiken om het begrip collectief geheugen te omkaderen.⁸ Dit *social frame* houdt in dat datgene wat collectief herinnerd wordt, onderhevig is aan invloeden van buitenaf, maar ook aan de wijze waarop iets overgedragen wordt. In familiale kring kun je bijvoorbeeld denken aan mondelinge overdracht. Wanneer je echter kijkt naar de geschiedenis van een stad, of zelfs een land, zie je dat mondelinge overdracht al snel problematisch wordt.

Om op grote schaal herinneringen over te dragen, zijn er instituties nodig, om ervoor te zorgen dat herinneringen op een homogene manier bewaard blijven. Bij instituties kun je denken aan archieven, bibliotheken, maar ook musea, monumenten en onderwijs. Assmann stelt dat bij deze geïnstitutionaliseerde herinneringen, keuzes worden gemaakt van wat wel en wat niet wordt bewaard. Dit proces van selectie houdt dus ook in dat bepaalde herinneringen zullen worden uitgesloten.⁹ Een quote van Edward Said, een Palestijns-Amerikaanse literatuurwetenschapper, gebruikt door Assmann omschrijft het als volgt: “...collective memory is not an inert and passive

⁵ K. van Beurden, ‘No troops but the British’: British national identity and the Battle for Waterloo’ (Queensland 2017), 90-93.

⁶ A. Assmann, ‘Transformations between History and Memory’, *Social Research* 75:1 (2008), 49-72 alhier 49-50.

⁷ A. Assmann, ‘Transformations between History and Memory’, 51-52.

⁸ M. Grever, ‘Visualisering en collectieve herinneringen. “Volendams meisje” als icoon van de nationale identiteit’, *Tijdschrift voor Geschiedenis* 117:2 (2004), 207-229, alhier 218.

⁹ A. Assmann, ‘Memory, individual and collective’ in: R. Goodin en C. Tilly eds., *The Oxford handbook of contextual political analysis* (Oxford 2006), 213-216.

thing, but a field of activity in which past events are selected, reconstructed, maintained, modified, and endowed with political meaning." ¹⁰

Bij selectie zal vaak gekozen worden voor positieve beelden, om zodoende een gedeeld narratief te creëren. Men zal eerder geneigd zijn om "zwarte bladzijden" te vergeten, omdat deze niet mooi passen in een nationaal narratief.¹¹ Meer recentelijk kunnen we een verandering hierin opmerken; op Amerikaanse en Britse universiteiten wordt meer aandacht gevraagd voor een divers beleid en om minder afhankelijk te zijn van "blanke mannen met baard".¹² Zoals de Nederlandse historicus Harry Jansen onderschrijft kan de wijze waarop een selectie wordt gemaakt gedurende de tijd veranderen.¹³ Wat wel en niet behoort tot de collectieve herinnering is dus afhankelijk van de tijdsgeest.

De Amerikaanse psycholoog James Wertsch beargumenteert in zijn artikel *The Narrative Organization of Collective Memory* dan ook, dat het verhalend maken van het collectief geheugen voornamelijk gebeurt om leden van een collectief, zoals de inwoners van een natiestaat, een gezamenlijk verleden te geven.¹⁴ Dit fenomeen wordt door de Franse cultuurhistoricus geplaatst in de jaren twintig en dertig van de negentiende eeuw. Een tijd waarin nieuwe natiestaten hun eigen weg naar vrijheid poogden te legitimeren. Dit is dan ook het begin waarin het grotere publiek geactiveerd wordt om dit collectieve verleden tot zich te nemen.¹⁵

Al in 1983 noemt de Amerikaanse antropoloog en politicoloog, Benedict Anderson deze poging om uit het "niets" een collectief narratief te creëren *imagined communities*; een samenleving waarin niet iedereen elkaar zal kennen en dus geen individuele herinneringen kan uitwisselen, maar waar wel iedereen een bepaalde verbinding voelt met de groep waartoe ze zichzelf vinden te behoren.¹⁶ Volgens diezelfde Anderson zijn kranten een belangrijk medium om nationaal bewustzijn te creëren, hij noemt het zelfs een cruciale factor.¹⁷

¹⁰ A. Assmann, 'Transformations between history and memory', 66.

¹¹ A. Assmann, 'Memory, individual and collective', 218-219.

¹² Zie hiervoor bijvoorbeeld een artikel in de Telegraph, <http://www.telegraph.co.uk/education/2017/07/14/top-uk-university-replaces-busts-portraits-bearded-white-scholars/> (geraadpleegd op 1-11-2017), maar ook naar een artikel van de NOS over controversiële standbeelden. NOS, <https://nos.nl/op3/artikel/2188664-deze-nederlandse-standbeelden-zijn-ook-omstreden.html>, (geraadpleegd op 1-11-2017)

¹³ H. Jansen, *Triptiek van Tijd. Geschiedenis in drievoud* (Nijmegen 2010), 39-40.

¹⁴ J. Wertsch, 'The Narrative Organization of Collective Memory', *Ethos* 36 (2008): 120-135.

¹⁵ A. Thiesse, 'National identities. A transnational paradigm', in: A. Dieckhoff en C. Jaffrelot eds., *Revisiting nationalism. Theories and processes* (Parijs 2005), 122-123.

¹⁶ B. Anderson, *Imagined communities. Reflections on the origin and spread of nationalism* (Londen, 3e editie 2006), 1-9.

¹⁷ B. Anderson, *Imagined communities*, 34-35.

De krant kan dan ook gezien worden als een afspiegeling van de samenleving. De Australische cultuurwetenschapper Graeme Turner stelt in zijn boek *Ordinary people and the Media* dat het de voornaamste taak is om zo snel mogelijk nieuws dat het publieke belang dient, te verspreiden.¹⁸ Ook stelt hij dat de nieuwsagenda aan verandering onderhevig is door invloeden vanuit de maatschappij en de interessegebieden in die maatschappij.¹⁹ Dit sluit aan bij de functie van het collectief narratief van Wertsch en Anderson, maar ook bij de Nederlandse historicus Marcel Broersma. Deze laatstgenoemde stelt dat de pers een wezenlijk onderdeel is van de maatschappij en dat je deze zaken niet los van elkaar kunt zien.²⁰

Een Belgische literatuurwetenschapper, Marcel Janssens concludeert op basis van een onderzoek van krantenartikelen dat tegenwoordig de hedendaagse cultuur 'ontmythologiseerd'. Uit zijn studie blijkt dat door meer kennis van nu, oude mythes worden herschreven op basis van deze nieuw vergaarde kennis. Een eerder voorbeeld werd al genoemd door Fonteyn, over de leeuw op de heuvel bij Waterloo. Tegenwoordig weten we dat deze leeuw niet staat op de plek waar prins Willem Frederik gewond raakte. Ook is deze niet vervaardigd uit het brons van Franse kanonnen, maar uit koper. Toch stelt Janssens dat er ook tegelijkertijd 'remythologisering' plaatsvindt, waarin pure rationaliteit aan de kant wordt geschoven en men weer enigszins in mythes wil gaan geloven.²¹ Kranten kunnen dus worden gebruikt om de representatie van de Nederlandse inbreng bij de Slag bij Waterloo te onderzoeken. De eerdergenoemde studie van Scharink en Grever doet dit vanuit het perspectief van de historische onderwijsmethode. Door dagbladen en kranten te onderzoeken, wordt een bron genomen die dichter bij de samenleving staat dan de door hen gebruikte methoden.

Methode

In deze scriptie zal worden onderzocht op welke wijze de belangstelling voor de Nederlandse inbreng tijdens de Slag bij Waterloo in dagbladen door de jaren heen verandert, vanaf 1816 tot en met de tweehonderdjarige herdenking in 2015. Een eerder onderzoek van Grever en Scharink gaf aan dat de belangstelling in het geschiedenisonderwijs voor de Slag bij Waterloo gedurende de tijd afneemt en de verwachting is dat ook in dagbladen eenzelfde trend te zien zal zijn.

De deelvragen gaan ervan uit dat een kenmerkend element in die periode ervoor zorgt dat de belangstelling c.q. representatie verandert. Dit kan zowel een toe- of afname zijn in het aantal

¹⁸ G. Turner, *Ordinary People and the Media: The Demotic Turn* (Nottingham, 2010), 3.

¹⁹ G. Turner, *Ordinary People*, 4.

²⁰ M. Broersma, 'From press history to the history of journalism', *Medien & Zeit* 26:3 (2011), 17-28.

²¹ M. Janssens, 'Mythvorming in de hedendaagse cultuur', *Literator* 24:1 (2003), 145-157.

artikelen, maar ook of er een positieve, dan wel een negatieve rol is weggelegd voor de Nederlandse bijdrage.

Deelvraag 1: *Welke rol geven historici vandaag de dag aan de Nederlandse inbreng bij de Slag bij Waterloo?*

Dit omdat er volgens Grever en Scharink een debat was tussen Nederlanders en Britten over wie de belangrijkste rol in de slag heeft gehad.²² Deze deelvraag wordt verwerkt in het eerste hoofdstuk waarin de aanleiding van de slag en de slag zelf kort worden weergegeven, waarbij de rol als kanttekening erbij wordt vermeld.

Deelvraag 2: *In hoeverre heeft de scheiding van Nederland en België invloed gehad op de herinnering van Waterloo?*

De onafhankelijkheid van België vindt niet al te lang plaats na de Slag bij Waterloo. In hoeverre is er op die korte termijn al een ontwikkeling te zien? Er wordt hiervoor gekeken naar het jaar direct na de slag, het vijfjarige herinneringsmoment in 1825 en vervolgens om de vijf jaar tot en met 1865. Vlak voor het moment van de afschaffing van het dagbladzegel, waarna de kranten een groter bereik kregen en dus ook representatiever worden als graadmeter van de samenleving.²³

Deelvraag 3: *Welke verandering zien we in de diverse kranten die ontstaan na het afschaffen van het dagbladzegel en in opmaat richting de eerste Wereldoorlog?*

Deze deelvraag behelst de periode van 1865, vijftig jaar na de slag, tot en met 1935, vlak voor het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog. Een onderdeel van deze deelvraag is dan ook of de Eerste Wereldoorlog invloed heeft gehad. In de studie van Grever en Scharink is namelijk een piek te zien in het aantal woorden rond 1924, dus net na het aflopen van de Eerste Wereldoorlog en rond het 105^e en 110^e herdenkingsjaar van de slag.²⁴ Terwijl men zou verwachten dat na een dergelijke oorlog de interesse in een andere bloedige slag tevens zal afnemen.

²² M. Grever en J. Scharink, 'Leren voor het vaderland? De 'Slag bij Waterloo in Nederlandse geschiedensismethoden, *De Negentiende eeuw* 40:2 (2016), 122-134, alhier 132.

²³ J. Hemels, *De Nederlandse pers voor en na de afschaffing van het dagbladzegel in 1869* (Nijmegen, 1969) 90.

²⁴ M. Grever en J. Scharink, 'Leren voor het vaderland?', 127.

Deelvraag 4: *Welke rol had de Tweede Wereldoorlog op de representatie van de Nederlandse herdenking van de Slag bij Waterloo?*

De uitbraak van de Tweede Wereldoorlog had als gevolg dat de officiële herdenking van de slag: 18 juni, Waterloo dag, erna geen officiële feestdag meer was.²⁵ Vandaar dat we in deze periode 1935 tot en met 1985, o.a. de 150ste herdenkingsdag in 1965 behandelen. Na de Tweede Wereldoorlog neemt het nationalisme af en krijgen veldslagen een negatieve connotatie met zich mee.²⁶ Niet langer worden overwinnaars vereerd, maar steeds vaker worden de verschrikkingen benadrukt. Hierdoor neemt ook de interesse in de Slag bij Waterloo af, ook omdat de Tweede Wereldoorlog veel verser in het geheugen zit, dan een slag die zich plusminus 150 jaar geleden heeft afgespeeld.

Deelvraag 5: *Welke rol geven kranten aan de Nederlandse inbreng in de Slag bij Waterloo na 1965, wat volgens Grever en Scharink ongeveer een dieptepunt is in de belangstelling voor de Slag bij Waterloo?*

Hoewel er in de geschiedeniseducatie na 1965 nog vrij weinig aandacht was voor de slag zelf, maar ook de Nederlandse inbreng gereduceerd is tot een voetnoot, hoeft dit bij kranten niet per se het geval te zijn.²⁷ In 1990 bij het 175 jarig bestaan besteedde de Telegraaf een halve pagina aan een artikel met als kop: “Wat deden wij bij Waterloo?”. Ironisch genoeg wordt het commentaar geleverd door een Belgische historicus, Luc De Vos. De Nederlandse rol wordt daar redelijk uitgebreid beschreven; het gaat namelijk om een Brits-Nederlandse krijgsmacht volgens de schrijver.

Deelvraag een is een enigszins verhalende, inleidende maar ook problematiserende vraag. In het bijbehorende hoofdstuk zal dan ook op basis van secundaire literatuur de Nederlandse inbreng bij de Slag bij Waterloo geschetst worden, waarbij het debat tussen Nederlandse en Britse historici zeker niet onbesproken zal blijven

Bij deelvragen twee, drie, vier en vijf neemt het onderzoek een meer empirische wending en zal op basis van krantenartikelen om de vijf jaar, gekeken worden naar welke rol wordt toegeschreven aan

²⁵ L. Sloos, *Onze slag bij Waterloo: de beleving van de overwinning op Napoleon in Nederland* (Nijmegen, 2013), 259.

²⁶ M. Grever en J. Scharink, ‘Leren voor het vaderland?’, 125.

²⁷ Ibidem, 126.

de Nederlanders tijdens de Slag bij Waterloo. Hiervoor zal gebruik gemaakt worden van sites met bronnen als: Lexis Nexis en Delpher, maar eventueel ook van de ter inzage liggende kranten bij Universiteitsbibliotheek van de Radboud Universiteit Nijmegen. Criteria op basis waarvan artikelen gekozen worden zijn als volgt: ten eerste moet het artikel geschreven zijn in de maand juni, ten tweede heb ik op basis van een zo neutraal mogelijk signatuur gekozen voor de volgende kranten.

Krant	Nederlandsche Staatscourant	Algemeen Handelsblad	De Telegraaf	NRC Handelsblad
Periode	(1815-1950)*	(1828-1940)	(1893 – 2015)	(1970 –2015)
Krant	Nieuwe Rotterdamsche Courant	Nieuwe Rotterdamsche Courant	De Volkskrant	Limburgsch Dagblad
Periode	(1845-1865)	(1910-1925)	(1950 – 1994)	(1920 – 2015)

Tabel 1: Gekozen kranten voor onderzoek

Dit waren tevens ook de kranten die over de langste aaneengesloten perioden beschikbaar waren voor het onderzoek, waardoor er een zo'n eenduidig mogelijk beeld gecreëerd kan worden van de ontwikkelingen. Op basis van het werk van de christelijke journalist en oud-chefredacteur van het Reformatorisch Dagblad van der Ros, heb ik daarna voor de bovenstaande kranten gekozen. In zijn werk werden ze aangemerkt als neutraal van signatuur. De Volkskrant is van een oorsprong een katholieke krant maar wordt ook door van der Ros behandeld als neutraal.²⁸ Een derde criteria is dat het geen advertentie voor een product betreft.

Het NRC bleek in de periode 1970-1994 geen enkel artikel in de maand juni geschreven te hebben over de herdenking van de Slag bij Waterloo. In slechts 1 geval was er een korte aankondiging van een theatervoorstelling over “de held van Waterloo”. Vandaar dat er voor het NRC een in die periode gekozen tijdvak van een jaar is gekozen in plaats van alleen de maand juni.

Op basis van artikelen rondom de herinneringsdagen zal zowel een kwalitatieve als kwantitatieve analyse worden gemaakt. De kwantitatieve analyse houdt in, dat er op basis van het aantal artikelen en het aantal woorden in deze artikelen, een mogelijke trend wordt waargenomen, waarbij hoogstwaarschijnlijk geïllustreerd wordt dat het aantal woorden en artikelen naarmate de jaren verstrijken steeds verder afnemen met als dieptepunt direct na de Tweede Wereldoorlog. Een eigen

²⁸ B. van der Ros, 'De Standaard' in: *Geschiedenis van de christelijke dagbladpers in Nederland* (Kampen, 1993), 30.

interpretatie vermoedt, dat wellicht meer recent de interesse enigszins terugkomt en er wellicht weer een opwaartse trend te zien is vanwege toenemend populisme in Nederland.

Dit vermoeden is ontstaan omdat Grever en Scharink in hun artikel, de reden voor de afname, de negatieve connotatie van het nationalisme geven.²⁹ In recente jaren lijkt nationalisme weer op zijn retour, dus wellicht ook de interesse voor de Slag bij Waterloo. In de kwalitatieve analyse wordt meer gekeken naar hoe de Nederlandse rol wordt weergegeven. Dit wordt gedaan door deze in te delen in de categorieën: belangrijk, onbelangrijk, neutraal, niet-aanwezig. De categorie “belangrijk” behelst een (te) positieve weergave van de Nederlandse inbreng, onbelangrijk het tegenovergestelde. Een neutrale benadering plaatst kanttekeningen bij de Nederlandse inbreng, of geeft een naar huidige maatstaven genuanceerd beeld weer. In het geval van “niet-aanwezig” wordt de Nederlandse inbreng niet genoemd in het artikel. Het kan voorkomen dat artikelen wel over (aankondigingen van) Waterloovieringen gaan, maar dat er niet direct uitleg gegeven wordt over de Nederlandse rol. In dat geval wordt de waarde “niet-aanwezig” aan zo’n artikel gegeven. Op basis van deze gegevens komt vervolgens in een narratieve vorm de importantie van de Nederlandse rol naar voren in de diverse hoofdstukken.

²⁹ M. Grever en J. Scharink, ‘Leren voor het vaderland?’, 125.

H1: De Nederlandse inbreng rondom de Slag bij Waterloo (1815)

De landing van Napoleon op 1 maart 1814, bracht een schok teweeg in politiek Europa. In Frankrijk riep de minister van Staat, namens koning Lodewijk XVIII van Bourbon, het leger op om “*ter verdediging des vaderlands en des troons, welke roem vlekkeloos is [...] hare instellingen te verdedigen*”, zo staat te lezen in de Nederlandsche Staatscourant.³⁰ Enkele dagen later, op 16 maart 1815, zal Willem Frederik zich laten inhuldigen tot Koning der Nederlanden, te meer omdat in de Nederlanden de angst regeert dat Napoleon terug aan de macht zou kunnen komen.³¹ Tegelijkertijd krijgt zijn zoon Willem Frederik George Lodewijk, het bevel over de Britse troepen in Nederland toegewezen. Door de Britten wordt dit besluit om Willem Frederik, Prins van Oranje, tot bevelhebber in de historiografie beschreven als een politiek gemotiveerde beslissing en niet zozeer als een militaire.³² Later zou hij dit bevel afstaan aan Arthur Wellesley, meer bekend als de hertog van Wellington.³³

Slechts twee maanden later viel Napoleon de Zuidelijke Nederlanden binnen om zo gebruik te maken van een lacune tussen het Nederlands-Britse leger en het Pruisisch leger.³⁴ Door doortastend optreden van voornamelijk Jean Victor de Constant Rebeque, een Zwitsers-Nederlandse stafchef van de Prins van Oranje, werden de troepen van Napoleon echter in de avond van 15 juni bij Quatre-Bras onderschept. Constant Rebeque en Van Oranje negeerden namelijk de orders van Wellington, om naar hun aangewezen positie in Nijvel te vertrekken, maar kozen ervoor om juist naar Quatre-Bras op te rukken om zodoende de route richting Brussel te beschermen.³⁵ De prins was op het moment dat de beslissing door Constant Rebeque genomen werd, niet aanwezig in zijn eigen hoofdkwartier, maar op een door Wellington verplicht bal in Brussel. Echter na aankomst bij zijn troepen in de ochtend van 16 juni 1815, constateerde hij dat Constant Rebeque een juiste beslissing had genomen.³⁶ De 8.000 Nederlandse troepen stonden in eerste instantie tegenover een Franse leger dat uit 20.000 man bestond.³⁷

De secundaire literatuur over de slag bij Quatre-Bras zijn voor Willem, Prins van Oranje, weinig positief. Zowel recente Nederlandse als Britse bronnen zijn het erover eens dat de prins onnodige

³⁰ Nederlandsche Staatscourant, 14-03-1815.

³¹ L. Wils, ‘Het Verenigd Koninkrijk van Koning Willem I (1815-1830) en de natievorming.’ *BMGN - Low Countries Historical Review*. 112:4 (1997), 502–516, alhier 505.

³² A. Schom, *One Hundred Days: Napoleon's Road to Waterloo* (London, 1993), 243-245. A. Barbero, vert: A. Haakman, *Waterloo: Het verhaal van de veldslag* (Amsterdam, 2004).

³³ A. Bamford, ‘The British Army in the Low Countries, 1813-1814’, <https://www.napoleon-series.org/military/battles/1814/c_lowcountries1814.pdf> [geraadpleegd 15-12-2017].

³⁴ A.A. Nofi, *The Waterloo Campaign: June 1815* (Cambridge, 1998), 50-55.

³⁵ J. de Jong et al., *Waterloo: 200 jaar strijd*. (Amsterdam, 2015), 106-112.

³⁶ J. de Jong, *Waterloo*, 110.

³⁷ P. Hofschroër, *Waterloo 1815: Quatre-Bras & Ligny* (Barnsley, 2005), 55.

risico's nam en geen blijk gaf van goed militair bevelhebberschap. Zinsneden als "*hij schoot bij herhaling te kort*"³⁸, "*zijn sabel had hij [...] laten liggen*"³⁹ en "*British concerns [...] are understandable*", "*lack of command experience*"⁴⁰ zijn geen uitzondering op de regel. Toch hield het overwegende Nederlandse leger stand. Met de Prins van Oranje vaak aan het hoofd van charges, zo ook toen hij manschappen van twee zwaar getroffen regimenten wist te motiveren door zelf voorop, zonder sabel maar met zijn hoed, de aanval te leiden.⁴¹ Een contemporaine criticaster van de Nederlanders⁴², de Britse militair-historicus Siborne omschrijft deze charge zelfs als, briljant, moedig en resoluut.⁴³ De Fransen wisten, hoewel ze ver oprukten en de Nederlanders ernstig in de problemen brachten, Quatre-Bras uiteindelijk niet te veroveren. De Nederlanders hadden de Franse overmacht tegen weten te houden en nadat Wellington met versterkingen was gearriveerd kon de Franse aanval definitief worden afgeslagen. Uiteindelijk bestond het Nederlands-Britse leger uit 31.000 troepen ten opzichte van de al eerder aanwezige 20.000 Franse troepen.⁴⁴⁴⁵

Tegelijkertijd woedde er een aantal kilometer verderop ook een veldslag tussen het Franse leger en de Pruisische troepen, de slag van Ligny. Aangezien dit de Pruisische troepen betreft zal deze slag niet verder behandeld worden. Het is echter wel van belang om te bemerken dat Napoleon de troepen die aanwezig waren bij Quatre-Bras de order gaf om naar Ligny op te rukken.⁴⁶ Dit zou mogelijk een oorzaak kunnen zijn waardoor het Nederlands-Britse leger in Quatre-Bras stand kon houden.

Na wat schermutselingen na de slag bij Quatre-Bras en uitstel wegens hevige regenval, begon in de late ochtend van 18 juni 1815 de Slag bij Waterloo. 73.000 geallieerde troepen bonden de strijd aan met het 77.500 man sterke Franse leger.⁴⁷ Omdat de hertog van Wellington had besloten om zelf het volledige bevel op zich te nemen en zodoende zijn ondercommandanten minder zelfstandig te laten opereren, zijn de acties van de Prins van Oranje minder beschreven dan bij de slag bij Quatre-Bras.⁴⁸ Toch is er veel geschreven over de Nederlandse rol tijdens de Slag bij Waterloo, zowel door

³⁸ J. Gabriëls, 'De 'Held van Waterloo'?: De Prins van Oranje tijdens de veldtocht van 1815' *Geschiedenis Magazine* 50 (2015) 12-17, alhier 15.

³⁹ J. de Jong, *Waterloo*, 122.

⁴⁰ P. Haythornthwaite, *The Waterloo Armies. Men, Organization and Tactics* (Barnsley, 2007), 153. Haythornthwaite is nog redelijk gematigd in zijn uitspraken over de Prins Willem Frederik.

⁴¹ J. de Jong, *Waterloo*, 122-123.

⁴² Aldus J. Gabriëls, 'The Belgians ran at the first shot': De slag bij Waterloo en de retoriek van de lafheid' *Tijdschrift voor Geschiedenis* 129:4 (2016), 523-543, alhier 525.

⁴³ W. Siborne, *The Waterloo Campaign 1815* (1844, 4e editie Londen, 1848), 147.

⁴⁴ J. de Jong, *Waterloo*, 128-130.

⁴⁵ Ibidem, 134.

⁴⁶ Ibidem, 132-133.

⁴⁷ Ibidem, 146-153.

⁴⁸ Ibidem, 148.

Nederlanders als door Britten. Het zal inmiddels geen verrassing zijn dat de rol van de Nederlanders door de Britten genegeerd c.q. negatief weergegeven wordt. Nederlandse auteurs zoals: Sloos, Gabriëls en De Jong zijn een stuk genuanceerder. Zij noemen de Nederlandse inbreng niet doorslaggevend, maar nuanceren het door zowel positieve als negatieve aspecten van de Nederlandse inbreng te belichten.⁴⁹

In de studie van de Amerikaanse historicus Alan Schom wordt beschreven hoe van Bijlandt's 1^e Nederlandse Brigade van het slagveld wordt gejaagd door de Fransen.^{50 51} Het is echter Wellington die aan deze brigade de order heeft gegeven om zich achter de Britse troepen op te stellen.⁵² Andere Nederlandse troepen zoals die van Prins Frederik werden door Wellington in reserve gehouden tijdens de slag, iets waar Frederik zelf zeer ontstemd over was.⁵³ Ook de troepen van de 3e Nederlandse Divisie onder leiding van Generaal Chassé staan lange tijd achter de linies opgesteld en werd pas 's avonds tegen zonsondergang ingezet, toen ook de Pruisische troepen op het slagveld arriveerden.⁵⁴ De Franse divisies in het centrum wankelden en ook de Britse troepen waren moegestreden. Chassé zag zijn kans en leidde een charge op de Franse troepen, of dit doorslaggevend is geweest is niet te zeggen, maar door de Nederlandse cavalerieaanval, samen met haar Engelse bondgenoten, werd de elite van Napoleons leger gebroken.⁵⁵ De Prins van Oranje en Jacob van Merlen deden op dat moment niet meer mee aan de strijd. Van Merlen was in de vroege avond omgekomen na lange gevechten in de buurt van Mont Saint-Jean.⁵⁶ Daar lag ook Prins Willem in een hoeve, gewond aan zijn schouder geraakt, nadat hij trachtte de troepen die hij onder zijn bevel had te motiveren door zelf voorop te gaan in de strijd.⁵⁷ De Nederlanders verloren bijna twintig procent van hun officieren en manschappen tijdens de Slag bij Waterloo en hoewel de Britse historiografie vaak anders doet vermoeden, is er dan ook geen bewijs voor de stelling dat de Nederlandse troepen laf gevochten hebben.⁵⁸

⁴⁹ Sloos in zijn boek: J. Sloos, *Onze slag bij Waterloo: De beleving van de overwinning op Napoleon in Nederland* (Nijmegen, 2015). Gabriëls in het al eerder aangehaalde artikel 'De 'Held van Waterloo'?: De Prins van Oranje tijdens de veldtocht van 1815' en de Jong in het eveneens al eerder genoemde *Waterloo: 200 jaar strijd*.

⁵⁰ A. Schom, *One Hundred Days*, 282-283.

⁵¹ In het personenregister van het werk van Schom komen de namen van Nederlandse commandanten zoals van Bijlandt, van Merlen, Constant Rebeque en ook de Prins van Oranje nauwelijks voor. Chassé en Van Merlen worden helemaal niet genoemd, de Prins van Oranje 14 keer, de anderen hebben op zijn hoogst 3 pagina's toegewezen. In vergelijking: Wellington wordt op 73 pagina's genoemd.

⁵² J. de Jong, *Waterloo*, 153.

⁵³ Ibidem, 148.

⁵⁴ Ibidem, 170, 178.

⁵⁵ Ibidem, 183-185.

⁵⁶ Ibidem, 175.

⁵⁷ Ibidem, 183.

⁵⁸ J. van Zanten, 'Quatre-Bras and Waterloo Revisited: A Belgian and Dutch history without', *Glory The Low Countries* 23 (2015), 148-159, alhier 148-152.

Toch moet er ook vanuit Nederlandse zijde een kanttekening worden geplaatst bij het optreden van de Prins van Oranje, zijn onbesuisde acties leidden niet tot enorme verliezen, zoals de Britten claimen, maar wellicht dat zijn jeugdige overmoed en bewijsdrang enige malen de overhand kregen in zijn doen en laten. Deze bewijsdrang komt voort omdat Koning Willem I zijn status als Koning der Nederlanden en daarmee ook de positie van de van Oranjes trachtte te versterken, aangezien zij in 1795 verdreven waren door Napoleon. Dit was niet goed gevallen bij de Nederlandse bevolking. Dus een actieve rol van een lid van Het Huis van Oranje was dus ook bijna een noodzaak om een goede basis te creëren voor een mandaat van het volk.⁵⁹

In de komende hoofdstukken zal gekeken worden hoe de rol van de Nederlanders in Nederlandse dagbladen wordt weergegeven. Op die manier wordt zichtbaar hoe deze twee slagen; Quatre-Bras en Waterloo een plek krijgen in het collectieve geheugen van Nederland. De historische context, waaronder onder andere de motivatie van Het Huis van Oranje om deel te nemen, de afscheiding van de Belgische Nederlanden, maar ook het uitbreken van zowel de Eerste als Tweede Wereldoorlog zullen hier ook een rol in spelen. Van historici mag verwacht worden dat zij een neutrale weergave van gebeurtenissen geven, hoewel dit bij vele Britse auteurs niet gebeurd is. In het geval van kranten zal, naar verwachting, een beeld gecreëerd worden over de manier waarop de Nederlandse inbreng op dat moment in de samenleving beleefd wordt.

⁵⁹ J. de Jong, *Waterloo*, 28-30.

H2: De herinnering zonder Waterloo. (1815-1865)

Deze periode kenmerkt zich door een aantal ontwikkelingen, één daarvan is de scheiding tussen Nederland en België. Een andere karakteristiek is dat in 1848 de vrijheid van de pers groter werd dankzij een nieuwe grondwet. Weliswaar kenden ze toen nog niet de volledige persvrijheid zoals we die nu kennen, er bestond namelijk nog steeds het dagbladzegel, echter is het wel een stap voorruit.⁶⁰ In dit hoofdstukken wordt onderzocht in hoeverre die scheiding naar voren komt door te kijken naar zowel de kwantiteit van artikelen als de inhoud ervan.

In deze periode zijn er in totaal 3 kranten beschikbaar voor analyse, zoals in onderstaande tabel weergegeven.

1816-1865				
Krant	Aantal artikelen	Woorden	Eerste artikel	Laatste artikel
Nederlandsche staatscourant	11	752	02-6-1816	23-6-1840
Algemeen Handelsblad	31	10.181	11-6-1835	29-6-1865
Nieuwe Rotterdamsche Courant	31	4.600	19-6-1845	28-6-1865

Tabel 2: Onderzochte kranten 1816-1865

De Nederlandsche Staatscourant bestaat nog steeds en is het officiële orgaan van de Nederlandse regering om aankondigingen en voorschriften in te publiceren. In de beginjaren is dit echter de enige beschikbare bron om te gebruiken en na 1840 zullen er geen artikelen over de Slag bij Waterloo meer verschijnen. Het Algemeen Handelsblad is een van oorsprong Amsterdamse krant die uiteindelijk in 1970 zal fuseren met de Nieuwe Rotterdamsche Courant tot het NRC Handelsblad. Vanuit dat oogpunt bekeken is het interessant om beide kranten in het onderzoek op te nemen.

De verdere kwantitatieve analyse laat zien dat met uitzondering van het vijftienvintigjarige en het vijftigste jubileum van de Slag bij Waterloo, er niet bijzonder veel artikelen tussentijds gepubliceerd worden. We zien dus al in eerste vijftig jaar een bovenmatige belangstelling in het zilveren en gouden herinneringsjaar, maar tussentijds ebt de interesse, in de dagbladen wat weg. Tevens zien we dat prins Willem Frederik, de latere Koning Willem II, het vaakst als persoon te vinden is in de artikelen. Napoleon of Ney, zijn opponenten bij Quatre-Bras en Waterloo worden minder vaak omschreven.

⁶⁰ J. Hemels, *De Nederlandse pers*, 90.

Genoemde artikelen per persoon					
Napoleon	Wellington	Blücher	Ney	Prins van Oranje	Anderen
5	7	4	3	18	5

Tabel 3: Aantal artikelen per persoon

In de kwalitatieve analyse staat de Nederlandse rol voorop, maar minstens net zo belangrijk is hoe de herdenking van de slag beleefd wordt in het Koninkrijk zelf. Waar vooraf verwacht werd dat de artikelen van de Staatscourant gekleurd zouden zijn, om zo het Koningshuis in een goed daglicht te stellen, is dat niet terug te vinden in de onderzochte artikelen. Slechts in één geval wordt er vol lof gesproken over de prins en gebruikt men benamingen als *“roemrijke wond”* en de prins als voorwerp van *“eener bijzondere eerbewijzing”*.⁶¹

In latere jaren zien we de Staatscourant slechts nog bericht met aangekondigde vieringen en de oprichting van een monument in de kerk van Waterloo in 1825.^{62 63} Datzelfde beeld zien we ook terug in de artikelen in het Algemeen Handelsblad en de Nieuwe Rotterdamsche Courant. In verschillende jaren komen uit verschillende steden berichten over uitgebreide vieringen, vuurwerk en zelfs een triomftocht met een Romeins uitzijnde zegewagen in 1865.⁶⁴ Aan deze zegewagen werden ook de Britse en Pruisische vlaggen bevestigd waarmee ook duidelijk dat deze landen ook worden meegenomen in de Waterloo-herdenking.⁶⁵

In zowel 1840 als 1865 zien we ook terug dat men achtergrondartikelen gaat schrijven over de gebeurtenissen in zowel Quatre-Bras als Waterloo. Hieruit komt een belangrijke rol voor de Nederlandse troepen naar voren, met de Prins van Oranje in het bijzonder. Zo meldt het Algemeen Handelsblad op 18 juni 1840 dat Wellington het *“bevel over dit zoo belangrijke deel [aan] den Prins van Oranje [beval].”* Tijdens de slag was *“Oranje op de hagchelijkste punten, [...] plaatsende niet zelden zelf de stukken.”*⁶⁶ Zowel in de slag bij Quatre-Bras als in de Slag bij Waterloo komt de Prins van Oranje naar voren als een moedig legeraanvoerder en door zijn toedoen zou Napoleon tot stoppen zijn gedwongen bij Quatre-Bras.⁶⁷

⁶¹ ‘Binnenlandsche berigten’, *Nederlandsche Staatscourant* (04-06-1816).

⁶² O.a. ‘Binnenlandsche berigten’, *Nederlandsche Staatscourant* (14-06-1820) en ‘Binnenlandsche berigten’, *Nederlandsche Staatscourant* (23-06-1840).

⁶³ ‘Binnenlandsche berigten’, *Nederlandsche Staatscourant* (14-06-1825).

⁶⁴ ‘Binnenland. Amsterdam, Zaterdag 18 Junij’, *Algemeen Handelsblad* (19-06-1845).

⁶⁵ Ibidem.

⁶⁶ ‘De Slag van Waterloo, 18 Junij 1815’, *Algemeen Handelsblad* (18-06-1840).

⁶⁷ ‘Aanleiding en voorbereiding tot den slag van Waterloo’, *Algemeen Handelsblad* (17-06-1840).

Ook wordt de Franse overmacht in een ander artikel sterk overdreven, zo zouden in een artikel dat gaat over de slag bij Quatre-Bras, volgens de auteur 40.000 Fransen tegenover de Nederlandse troepen hebben gestaan.⁶⁸ Maar zoals gebleken is uit het eerste hoofdstuk zijn dit er naar schatting eerder 20.000 geweest en bestond het geallieerde leger, eerst uit ongeveer 8.000 en later uit 31.000 manschappen.⁶⁹

Toch zijn er niet alleen positieve woorden over voor de rol van de Nederlandse troepen. Zo komt vanuit de Nederlands Hervormde gemeente in Utrecht een bericht dat zij geen Waterloo-veteranen uitnodigen op de feestelijkheden, omdat zij enerzijds de uitnodiging te breed vinden en daar ook *“een veteraan van het Fransche leger, dat te Waterloo ten gronde ging bij het “feest” kunnen zitten, zou zelfs de neef van den oom, wiens magt te Waterloo [bij het feest kunnen zitten].”*⁷⁰ Anderzijds omdat zij vinden dat niet de soldaten het verschil in Waterloo hadden gemaakt, *“maar, door het zoo duidelijk uitkomende bestuur der Allerhoogsten.”*⁷¹ Ook klaagt een gepensioneerd hoofdofficier dat er te veel aandacht is voor de infanterie die onder leiding stond van de Prins van Oranje. Volgens hem wordt zo de rol van de cavalerie en artillerie onderbelicht. De officier schrijft ook, net als in een ander artikel, over 40.000 troepen aan de overzijde van het slagveld.⁷²

Samenvattend kunnen we concluderen dat in de periode 1816-1865 veel waarde wordt gehecht aan de rol van de Nederlandse troepen en die van de Prins van Oranje in het bijzonder. Hij heeft een heldenstatus met bijbehorende vereringen. Als het om personen ging, treedt de Prins van Oranje op de voorgrond, met Wellington als secondant. Napoleon wordt wel genoemd als tegenspeler, maar wordt niet gezien als determinant in de uitslag van de veldslag. Eenzelfde ontwikkeling is te zien in het onderzoek naar het geschiedenisonderwijs van de historici Scharink en Grever, ook daar zijn de belangrijkste actoren de Prins van Oranje en Wellington.⁷³ De kritiek die er komt vanuit de Utrechtse Hervormde gemeente komt, lijkt daarom slechts een incident te zijn. Ook wordt de “herdenking van Waterloo” uitgebreid gevierd met optochten, parades, vuurwerk en vlaggen op gebouwen. Wanneer we terugblikken op de gestelde deelvraag, valt op dat in geen enkel artikel er een link gelegd wordt tussen de afscheiding van België van Nederland en de herdenking van de Slag bij Waterloo. Hoewel Waterloo niet meer op Nederlands grondgebied lag, is de slag nog niet verdwenen uit het collectief

⁶⁸ ‘De slag bij Quatre-Bras’, *Algemeen Handelsblad* (16-06-1840).

⁶⁹ ⁶⁹ P. Hofschroër, *Waterloo 1815*, 55.

⁷⁰ ‘Vervolg der nieuwtijdingen Amsterdam, Woensdag 31 mei’, *Algemeen Handelsblad* (01-06-1865).

⁷¹ Ibidem.

⁷² Correspondentie, *Algemeen Handelsblad* (26-06-1840).

⁷³ M. Grever en J. Scharink, Leren voor het vaderland? De slag bij Waterloo in Nederlandse geschiedenismethoden, *De Negentiende eeuw* 40:2 (2016), 122-144.

geheugen. In het komende hoofdstuk wordt naar de Eerste Wereldoorlog en het honderdjarig bestaan van de herdenking van de slag toegewerkt als mogelijke factoren van invloed.

H3: Neutraal Nederland – Neutrale herinneringen? (1870-1935)

Met de afschaffing van het dagbladzegel in 1869 neemt de persvrijheid in Nederland nog meer toe. Kranten worden zo voor een groter publiek toegankelijk en op die manier zijn zij ook een betere weerspiegeling van wat er zich in de samenleving afspeelt.⁷⁴ In deze periode breekt ook de Eerste Wereldoorlog uit en is tevens het eeuwfeest van de herdenking van de Slag bij Waterloo. In hoeverre de ontwikkelingen vlak voor en na de Eerste Wereldoorlog invloed hebben op de representatie en herdenking van de Slag bij Waterloo, wordt in dit hoofdstuk besproken. De beschikbare kranten in deze periode bestonden uit:

1870-1935				
Krant	Aantal artikelen	Woorden	Eerste artikel	Laatste artikel
Nederlandsche Staatscourant	0	0	n.v.t.	n.v.t.
Algemeen Handelsblad	54	11.406	15-06-1875	24-6-1935
Telegraaf	26	4.615	17-06-1895	20-6-1935
Nieuwe Rotterdamsche Courant	8	1.605	2-6-1915	19-6-1925

Tabel 4: Onderzochte kranten 1870 - 1935

Zowel het aantal artikelen als ook het aantal woorden wat besteed wordt aan de Slag bij Waterloo is in deze periode toegenomen. Grever en Scharink spreken van een epische concentratie, het volledige toeschrijven van één gebeurtenis aan een persoon, rondom de karakters Napoleon, Wellington en de Prins van Oranje, in geschiedenisboeken in de periode 1904-1959. Een soortgelijke trend zien we terug in krantenartikelen in de periode 1870-1935.⁷⁵

Genoemde artikelen per persoon					
Napoleon	Wellington	Blücher	Ney	Prins van Oranje	Anderen
15	12	9	8	18	2

Tabel 5: Artikelen per persoon

Uit de tabel kunnen we aflezen dat naast Wellington en Napoleon de Prins van Oranje het vaakst genoemd worden en dat Ney, Blücher, hoewel ook aanwezig toch een minder belangrijke rol kregen toebedeeld door de Nederlandse pers. Toch zijn er twee artikelen die de rol van de Nederlanders als onbelangrijk achten en waarin Wellington als de grote overwinnaar naar voren wordt geschoven. Eén

⁷⁴ J. Hemels, *De Nederlandse pers*, 359.

⁷⁵ M. Grever, 'Leren voor het vaderland', 129.

van deze artikelen verslaat de veldtocht vanuit Napoleons oogpunt bezien, maar vermeldt daarbij de Prins van Oranje helemaal niet.⁷⁶

In de kwantitatieve analyse komt men beduidend minder verslagen van vieringen tegen. Het gewone volk lijkt de herdenking van de Slag bij Waterloo aan zich voorbij te laten gaan. Zagen we in de vorige periode nog verslagen van uitgebreide feestelijkheden, rondom de Eerste Wereldoorlog is daar geen sprake meer van. Een van de artikelen luidt zelfs *“Geen Waterloovlaggen meer”* en de auteur van dit artikel betoogd dat de Waterlooherdenking een sleur is geworden. Hij stelt ook, dat niet Waterloo herdacht zou moeten worden, maar juist Quatre-Bras want daar zouden de Nederlanders tenminste aanspraak op maken.⁷⁷ Eén van de weinige verslagen van vieringen meldt dat in een dag *“slechts eenige huizen meededen”* met het uithangen van de vlag.⁷⁸ Er is sprake van een Water-overlood.⁷⁹

Toch zijn er wel degelijk nog Waterloovieringen, maar deze moeten we meer zoeken in de culturele en militaire sectoren. Zo zijn er diverse oproepen waarin concerten en carillonbespelingen in het teken van Waterloo staan.⁸⁰ De Waterloo-herdenking lijkt het volkse karakter van zich af te hebben geworpen en verkeerde in deze periode in de hogere klassen van de samenleving. Een uitzondering hierop is de eerste vermelding van een re-enactment, waarin militaire veldslagen werden nagespeeld, zoals te lezen is in het artikel *“Waterloo herleeft te Alderschot”*.

Tevens kenmerkt deze periode zich doordat er vaker aankondigingen in de krant staan van specifieke militaire herdenkingen.⁸¹ Dat kenmerkt zich ook door het uitkomen van verschillende wetenschappelijke verhandelingen waarin in de kranten melding van wordt gemaakt. Zo is er een uitgebreide boekbespreking over het aandeel van de Nederlandse troepen⁸² en verschijnt van een Nederlandse militair W.G. de Bas, een gedetailleerd boek met handelingen die door Nederlandse manschappen en officieren zijn uitgevoerd bij Quatre-Bras en Waterloo.⁸³

Dit artikel beschrijft uitvoering hoe het verloop tot en met de slag van Waterloo zich ontwikkelde. Interessant daarbij op te merken is dat de aandacht niet zozeer voor de Prins van Oranje is, maar juist voor zijn ondercommandanten zoals Constant de Rebeque en de Perponcher. Zoals De Bas het

⁷⁶ Zie hiervoor: ‘De tachtigste verjaardag van den slag bij Waterloo.’, *de Telegraaf* (17-6-1895) en ‘De laatste veldtocht van Napoleon I’, *Nieuwe Rotterdamsche Courant* (18-06-1915).

⁷⁷ ‘Geen Waterloo-vlaggen meer’, *Nieuwe Rotterdamsche Courant* (13-06-1915).

⁷⁸ ‘Amsterdam, Zaterdag 19 Juni’, *Algemeen Handelsblad*, (20-06-1880).

⁷⁹ ‘Kerknieuws’, *Algemeen Handelsblad* (16-6-1925).

⁸⁰ O.a. maar niet uitsluitend: ‘Militaire taptoe: Herdenking slag bij Waterloo’, *Algemeen Handelsblad* (06-06-1935) en Kunst-en wetenschappen, *de Telegraaf* (06-06-1935).

⁸¹ Zie o.a. Ned. ‘Reserve-officieren naar Waterloo’, *Telegraaf* (20-06-1935); ‘Militaire taptoe: Herdenking slag bij Waterloo’, *Algemeen Handelsblad*, 06-06-1935; ‘Agenda’, *Telegraaf* (19-06-1900).

⁸² ‘Wetenschappelijke berichten’, *Nieuwe Rotterdamsche Courant* (14-06-1915).

⁸³ ‘De eer onzer wapenen’, *Algemeen Handelsblad*, (15-06-1915).

omschreef: “Door hun initiatief redden hierdoor Constant en De Perponcher de verbonden legers van wissen ondergang”.⁸⁴ Verder is het noemenswaardig om te vermelden dat De Bas ook aandacht heeft voor Britse auteurs als William Siborne, die het aandeel van de Nederlandse troepen zeer negatief heeft weergegeven.⁸⁵ Hoewel De Bas het aandeel van de Engelsen niet wegschrijft, stelt hij wel dat deze slechts aan het einde van de dag, toen de Nederlandse troepen waren moegestreden op het slagveld verschenen. Er kan dus van hem gezegd worden dat ook hij enigszins een nationalistische blik heeft, net als zijn Engelse tegenhanger enkele tientallen jaren eerder.

Een totaal ander geluid is te lezen in de Telegraaf van 17 juni 1895. Het artikel begint met een lofzang over de keizer Napoleon, die “*de kolossus onzer eeuw*” is volgens de schrijver van het artikel. Volgens deze auteur stond het geallieerde leger onder aanvoering van Wellington en Blücher en waren het de Engelse troepen die Napoleon tegenhielden bij Quatre-Bras. Slechts in een bijzin wordt vermeld dat ook de Nederlanders deel uitmaakten van de geallieerden.⁸⁶

Hoewel de rol van de Nederlanders dus fluctueert tussen belangrijk en onbelangrijk, zien we mogelijk wel degelijk het begin van een kentering, zoals Grever en Scharink ook hebben bemerkt. Napoleon wordt steeds belangrijker en een ander artikel uit 1935 illustreert dit zelfs nog beter door de vraag te stellen, wie op dat moment de Slag bij Waterloo zou winnen. Het antwoord is eenduidig: Napoleon Bonaparte.⁸⁷

De Tweede Wereldoorlog is aanstaande en het lijkt erop dat er nog voldoende redenen zijn voor (publiek) debat omtrent de Nederlandse inbreng bij de slagen rondom de 18^e juni 1815. In deze periode komt er kritiek vanuit Nederland op de Britse historiografie, maar ook worden er artikelen in Nederland geschreven die een meer Napoleontische visie hebben. In de viering of herdenking van Waterloo is ook een belangrijk omslagpunt waar te nemen. De herdenking verdwijnt namelijk langzaam uit het publieke leven, wat zich illustreert door bijvoorbeeld een opmerking dat er bijna geen vlaggen meer worden uitgehangen op 18 juni. Langzaam maar zeker wordt de Waterloo herdenking iets voor de culturele elite en militair personeel. Toch zullen de verslagen van re-enactments ook in komende hoofdstukken terugkomen.

Qua epische concentratie lijken de meeste artikelen zich te richten op Napoleon, Wellington én de Prins van Oranje, wat overeenkomstig is met de door Grever en Scharink getrokken conclusie, dat in de jaren 50 en 60 van de twintigste eeuw de aandacht voor de Nederlandse rol verslapt bij historici.

⁸⁴ ‘De eer onzer wapenen’, *Algemeen Handelsblad* (15-06-1915).

⁸⁵ J. de Jong, *Waterloo*, 165.

⁸⁶ ‘De tachtigste verjaardag van den slag bij Waterloo.’, *Telegraaf* (17-6-1895).

⁸⁷ ‘Wie zou vandaag den Slag bij Waterloo winnen?’ *Telegraaf* (18-6-1935)

H4: Waterloo herinnering na de Tweede Wereldoorlog (1935-1985)

Dit hoofdstuk beslaat een kortere periode namelijk 1940 – 1985, waarbij de oorlogsjaren 1940 en 1945 uitgesloten zijn van het onderzoek. Enerzijds omdat de beschikbaarheid van materiaal dit niet toeliet, anderzijds omdat van de wel beschikbare kranten moeilijk is vast te stellen in hoeverre er genoeg vrijheid was om een gedegen artikelen te kunnen schrijven. Er waren in deze periode zes kranten beschikbaar voor analyse, echter zoals uit onderstaande valt op te merken, dat de artikelen zich concentreren rondom de 150 jarige “verjaardag” van de Slag bij Waterloo in 1965. Doordat de periode ook iets korter is dan de twee voorafgaande is dat mogelijk een van de verklaringen voor het kleinere aantal artikelen.

1940-1985				
Krant	Aantal artikelen	Woorden	Eerste artikel	Laatste artikel
Nederlandsche Staatscourant	0	0	n.v.t.	n.v.t.
Algemeen Handelsblad	5	1.629	18-6-1955	17-6-1965
Telegraaf	3	319	16-6-1965	18-6-1965
de Volkskrant	7	1.874	12-6-1965	19-6-1965
Limburgsch Dagblad	2	326	1-6-1965	18-6-1965
NRC Handelsblad	3	1.130	8-2-1975	24-4-1980

Tabel 6: Onderzochte kranten 1940-1985

Een andere verklaring is terug te vinden in de laatste twee alinea's van het vorige hoofdstuk, namelijk de verminderde aandacht voor de Slag bij Waterloo in zowel het publieke als het academische domein. Een artikel in 1965 benoemt deze verwaterde kennis, wanneer er verslag wordt gedaan van een bezoek aan het voormalige slagveld in de omgeving van Waterloo. De auteur stelt dat het bezoek een “...vage indruk van een geschiedenis”⁸⁸ heeft. Dat een opfriscursus geschiedenis in de jaren 60 en 70 nodig was blijkt uit de verdere omschrijvingen in het artikel. Zo wordt de slag bij Quatre-Bras slechts eenmaal wel genoemd en wel in zo'n hoedanigheid dat het de Fransen waren die daar slechts niet hadden verloren, in plaats van een belangrijke rol voor de aanwezige Nederlanders.⁸⁹ In een achtergrondartikel bij een aankondiging van een televisie-uitzending valt te lezen dat Waterloo “...geen veldslag is geweest, maar een slachting”.⁹⁰ Dit stuk gaat over de tweeledigheid van het herdenken van een veldslag. Aan de ene kant vindt men dat het gevolg van de slag, namelijk de onbedreigde vrijheid van het Koninkrijk der Nederlanden, heel belangrijk is geweest. Anderzijds zijn

⁸⁸ ‘Impressies van een slordig slagveld’, *Algemeen Handelsblad* (12-06-1965).

⁸⁹ Ibidem.

⁹⁰ ‘NTS zendt BRT-programma uit over: Slag bij Waterloo’, *Limburgsch Dagblad* (16-06-1965).

er gemengde gevoelens over het herdenken van een slag waarbij zoveel slachtoffers te betreuren waren.⁹¹

Een ander fenomeen wat we in deze periode voor het eerst terugzien is dat de herdenking van de Slag bij Waterloo speelbal wordt van diplomatieke betrekkingen. Zo kunnen we in de Volkskrant van 12 juni 1965 teruglezen dat de Fransen protesteren tegen een grote gezamenlijke viering van Duitse, Nederlandse, Belgische en Britse militaire eenheden.⁹²

In een kort verslag over een herdenking in de Telegraaf wordt slechts melding gemaakt dat de Britse troepen bij de Slag bij Waterloo Napoleon verslagen zouden hebben, van een Nederlandse deelname, al was het maar de aanwezigheid op het slagveld, wordt geen woord gerept.⁹³ Het lijkt er dan ook op, dat in deze periode de Nederlandse inbreng bijna tot een voetnoot wordt gereduceerd. Het zijn de Britten, en dan met name Wellington, die bij Waterloo de troepen van Napoleon hebben verslagen. Als er al melding wordt gemaakt van Nederlandse deelname, dan is het slechts een bijrol, zo ook voor de Prins van Oranje. In het Limburgsch Dagblad wordt het leger van Wellington zelfs een “bijeengeraapt zootje” genoemd en zou het Nederlandse leger worden aangevoerd door de Constant Rebeque. Een uitzondering hierop is het artikel van het Algemeen Handelsblad waarin zelfs nog wordt ingegaan op de rol van generaal Chassé.⁹⁴

Genoemde artikelen per persoon					
Napoleon	Wellington	Blücher	Ney	Prins van Oranje	Anderen
5	5	3	2	4	2

Tabel 7: Genoemde artikelen per persoon 1940-1985

Over het algemeen valt te concluderen dat zowel de kennis en interesse met betrekking tot de Slag bij Waterloo in het algemeen, ten opzichte van de vorige periodes, wel zichtbaar zijn afgenomen. De slag is inmiddels meer dan 150 jaar geleden geweest en vlak na de Tweede Wereldoorlog is er voor heldenverering van oude slagvelden blijkbaar geen plaats meer in de Nederlandse maatschappij. Volgens Scharink is ook in de geschiedenisboeken na de Tweede Wereldoorlog een enorme terugloop te zien van nationalistische elementen, veroorzaakt door enerzijds internationalisering van gebruikte geschiedensismethodes en anderzijds het voltooiën van het proces van de natiestaat in de twintigste eeuw.⁹⁵ Naties hoefden niet meer zichzelf te bewijzen door middel van lesmethoden en zoals in deze scriptie is beschreven krantenberichten, zij waren al volwaardig. In de jaren zestig kwam

⁹¹ ‘NTS zendt BRT-programma uit over: Slag bij Waterloo’, *Limburgsch Dagblad* (16-06-1965).

⁹² ‘Ondanks Frans verzet: Napoleons nederlaag wordt feestelijk herdacht’, *de Volkskrant* (12-06-1965).

⁹³ ‘Herdenking Waterloo’, *de Telegraaf* (18-06-1965).

⁹⁴ ‘Impressies van een slordig slagveld’, *Algemeen Handelsblad* (15-06-1965).

⁹⁵ J. Scharink, *Slagveld der natien*, 113-114.

dit tot uiting door het bijna volledig weglaten van de eigen rol in het discours van Waterloo. Of deze trend doorzet naar de tijd waarin wij nu leven, zal in het komende hoofdstuk besproken worden.

H 5: Representatie na 1965 (1965 – 2015)

Deze periode kent maar liefst twee grote jubilea, namelijk het 175- en 200jarig herdenkingsmoment van de Slag bij Waterloo. In de voorafgaande periode is er sprake geweest van een afname in de mate van belangrijkheid van de Nederlandse inbreng te zien. Dit onder invloed van internationalisering en verminderd nationalisme. Volgens de Britse historicus Hobsbawn zou nationalisme in de jaren negentig zelfs helemaal verdwijnen.⁹⁶ Een dergelijke ontwikkeling is niet terug te vinden in de door Scharink en Grever onderzochte geschiedenismethoden. Sterker nog, Scharink ziet vanaf de jaren negentig zelfs weer een toename van nationale geschiedschrijving, waarbij een kanttekening moet worden geplaatst dat de Tweede Wereldoorlog in zekere zin de Slag bij Waterloo heeft verdrongen als nationaal ijkpunt van herinnering. Oorzaken hiervoor zijn te vinden in de grote tijdsafstand tussen de Slag bij Waterloo en het heden, maar ook in de grote mate van beschikbaarheid van bronnen uit de Tweede Wereldoorlog, waardoor deze een eenvoudiger onderzoeksobject is.⁹⁷

De voor dit onderzoek gebruikte kranten kenmerken zich wederom door een vergrote interesse in de Slag bij Waterloo ten tijde van de jubilea. Verder neemt ten opzichte van de vorige periode zowel het aantal artikelen, als het aantal gebruikte woorden toe. Een mogelijke verklaring daarover dat kranten uit meer bladzijden bestaan. Aan de andere kant is het niet ondenkbaar dat kranten eenzelfde ontwikkeling vertonen als lesmethoden en dat er vaker over nationale geschiedenis wordt geschreven. In de in deze periode onderzochte kranten neemt het aantal artikelen en woorden toe ten opzichte van de vorige periode.

1990-2015				
Krant	Aantal artikelen	Woorden	Eerste artikel	Laatste artikel
de Telegraaf	10	3.791	15-6-1990	19-6-2015
de Volkskrant	10	5.103	7-6-1990	22-6-2015
Limburgsch Dagblad	7	4.041	21-6-1990	26-6-2015
NRC Handelsblad	8	5.103	22-9-1990	13-6-2015

Tabel 8: Onderzochte kranten 1990 - 2015

⁹⁶ E. Hobsbawn, 'Language, Culture and National Identity', *Social Research* 63:4 (1996), 1065-1080, alhier 1075.

⁹⁷ M. Grever, *Leren voor het vaderland*, 133.

Aantal artikelen per persoon					
Napoleon	Wellington	Blücher	Ney	Prins van Oranje	Anderen
18	16	7	1	15	3

Tabel 9: Aantal artikelen per persoon 1990-2015

Kwantitatief zien we wederom dat Napoleon, Wellington en de Prins van Oranje het vaakst genoemd worden. Ook verschijnen er een aantal achtergrondartikelen die uitvoerig de gebeurtenissen rondom de Slag bij Waterloo omschrijven. Anders dan in andere tijden belichtten deze vaker het perspectief van een enkele actor op de slag. Zoals bijvoorbeeld het levensverhaal van een gewone soldaat uit het Brits-Nederlandse leger.⁹⁸ Maar er verschijnen ook artikelen over de Prins van Oranje, die zich voornamelijk richten op het rechtzetten van het door William Siborne geschetste beeld dat de Nederlandse troepen zich laf hadden gedragen.⁹⁹ In deze artikelen zien wordt onder andere een uitspraak van Napoleon aangehaald: *“Als de heldhaftige Prins van Oranje, het genie, er niet was geweest, zou ik de Britten hebben overrompeld”*, maar ook stelt de auteur dat de Nederlandse troepen Napoleon opmars in Quatre-Bras feitelijk al gestopt zouden hebben.¹⁰⁰ Hoewel de auteur hier wellicht lichtelijk overdrijft vecht hij wel tegen het heersende Britse discours.

Herdenkingen lijken nauwelijks meer voor te komen in Nederland, toch zijn er een aantal verslagen dat in Waterloo zelf Nederlanders deelnemen aan evenementen waarbij re-enactment centraal staat.¹⁰¹ In welke mate er sprake is van historische accuratesse valt uit de artikelen niet op te maken. Wel blijkt hieruit dat de Slag bij Waterloo nog niet uit het collectieve geheugen verdwenen is.

Verder zien we een verdere verwetenschappelijking van de krant, in zowel het NRC als de Volkskrant worden wetenschappelijke uitgaves besproken over de Slag bij Waterloo. Dit past goed in het kader van de ontmythologisering en remythologisering van Marcel Janssens.¹⁰² De Slag bij Waterloo wordt ontdaan van haar nationalistische connotaties en er wordt getracht een zo waarheidsgetrouw beeld te geven van de situatie, waarbij ook de rol van de “gewone” soldaat niet onbesproken blijft. Er is dan ook sprake van een hernieuwde interesse in de slag die inmiddels meer dan tweehonderd jaar geleden gestreden is. Hoewel volgens Scharink en Grever dit nog niet zichtbaar is in geschiedenismethoden lijkt het erop dat in krantenartikel wel degelijk een dergelijke trend waar te nemen is. Zo sluiten Grever en Scharink dan ook af met de mogelijkheid dat in de toekomst in de

⁹⁸ ‘De man die Napoleon tot in Parijs achterna zat’, *Limburgsch Dagblad* (13-06-2015.)

⁹⁹ ‘Prins van Oranje was geen slapjanus’, *NRC Handelsblad* (13-06-2015) en ‘De held van het slagveld’, *de Telegraaf* (14-06-2015).

¹⁰⁰ ¹⁰⁰ ‘Prins van Oranje was geen slapjanus’, *NRC Handelsblad* (13-06-2015)

¹⁰¹ O.a. ‘Slag bij Waterloo’, *Limburgsch Dagblad* (21-06-2010); ‘Voorwaarts in bataille’, *de Volkskrant* (18-06-2015); ‘Waterloo 500 acteurs spelen de aanval na, waarbij Napoleon werd verslagen.’, *NRC Handelsblad* (20-06-2015).

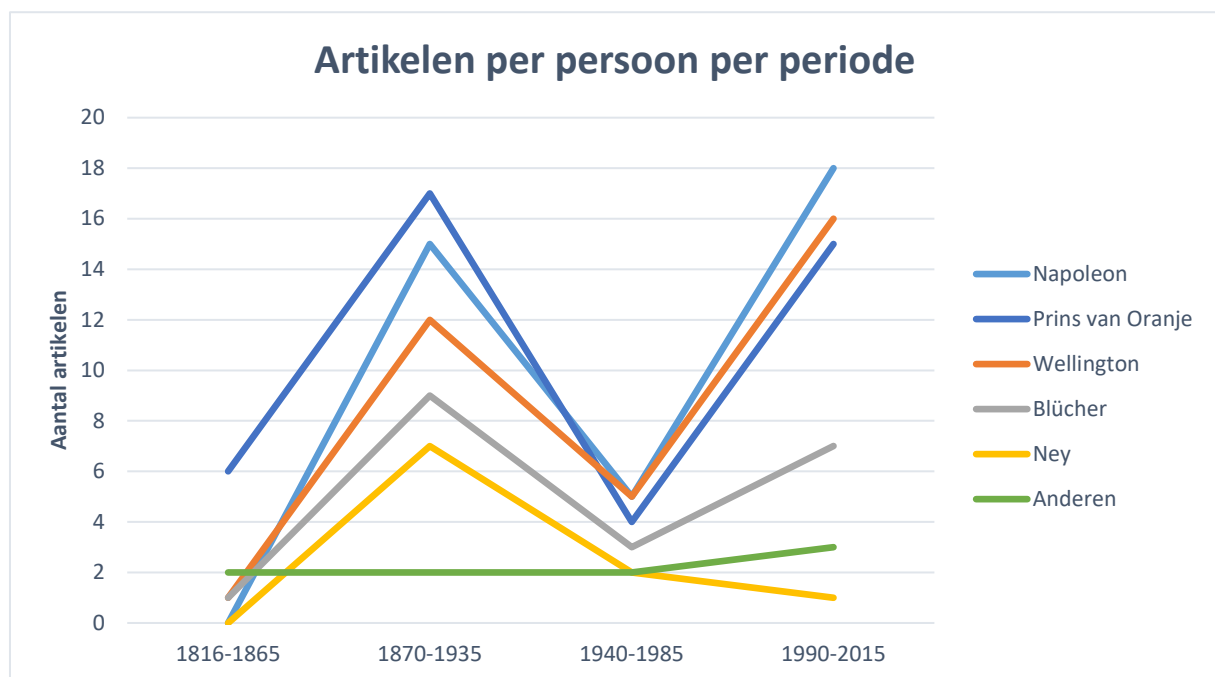
¹⁰² M. Janssens, *Mythvorming in de hedendaagse cultuur*, 145-157.

geschiedenismethoden de Slag bij Waterloo een terugkeer zal maken¹⁰³, iets wat in het publieke domein al gaande lijkt te zijn.

¹⁰³ M.Grever, 'Leren voor het vaderland', 133.

Conclusie:

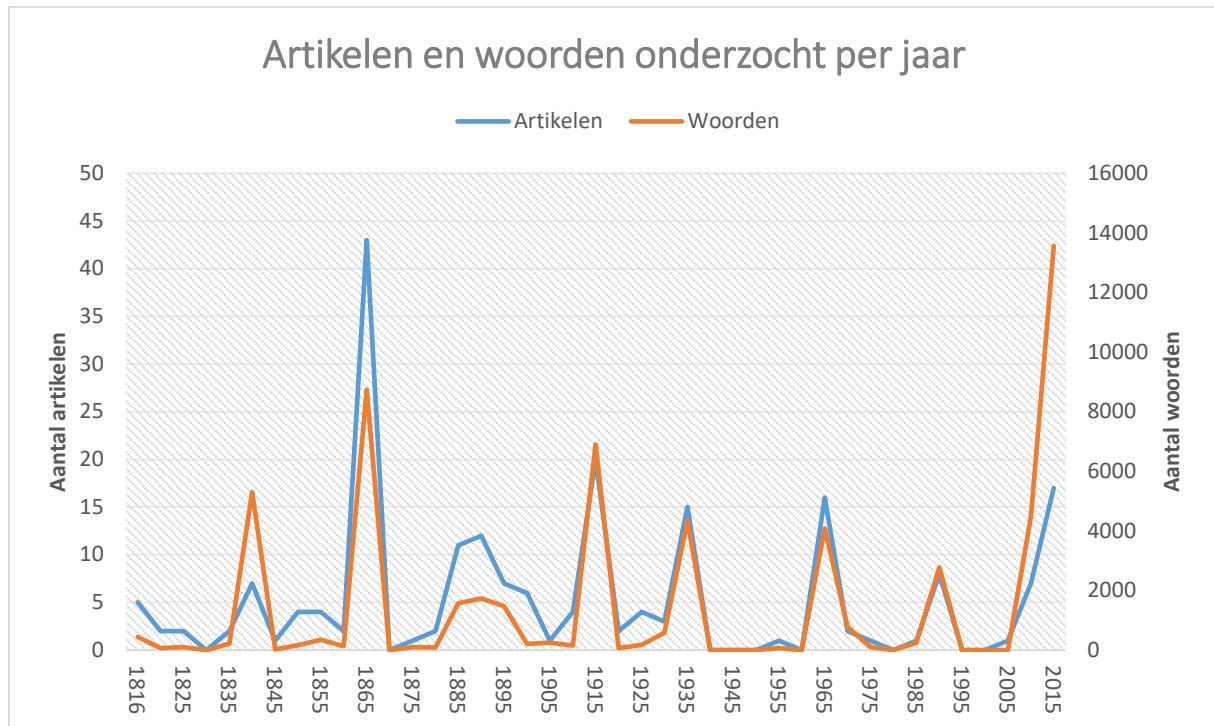
Deze scriptie beoogt een antwoord te geven op de vraag in hoeverre de belangstelling voor de Slag bij Waterloo in kranten veranderd is in de periode 1816-2015. Na 5 hoofdstukken, 7 kranten, 214 artikelen en 59.251 woorden is inmiddels een beeld ontstaan hoe per periode de belangstelling en daarmee ook de rol die aan de Nederlanders wordt toegekend is veranderd gedurende de afgelopen 200 jaar. Na een eerste kwantitatieve analyse waarin voornamelijk is gekeken naar het aantal artikelen en de gebruikte hoeveelheid woorden is daarnaast ook gekeken naar welke actoren in de meeste artikelen voorkomen. Hiervoor is gekozen omdat in de studie van Grever en Scharink naar voren komt dat vanaf de jaren 60 er sprake is van epische concentratie rondom Napoleon en Wellington. Uit de grafiek blijkt dat dit in het geval van kranten niet zo is. Er is weliswaar een trend te zien waarin allen te maken krijgen met een terugloop in vermeldingen, maar deze herstelt zich weer in het meest recente tijdvak.

Grafiek 10 Artikelen per persoon

De verdere kwantitatieve analyse, zoals geïllustreerd in de grafiek op de volgende pagina toont aan dat voornaamste belangstelling zich rondom de kwarteeuwfeesten afspeelt. Rond die data zien we dan ook in de grafiek zowel in het aantal artikelen als in het aantal woorden de bijbehorende pieken. In 2015 zien we een extra grote piek qua aantal woorden. Aangezien ik niet onderzocht heb in hoeverre de kranten in 2015 uit meer pagina's bestaan dan bijvoorbeeld honderd jaar eerder, is het niet met zekerheid te zeggen dat dit de verklaring is voor het hoge aantal woorden rondom dit bi-centennium, maar is dat wel waarschijnlijk. Een kleine steekproef gaf aan dat de Telegraaf van 18 juni

1915 uit 6 pagina's bestond en de Telegraaf honderd jaar later bijna het tienvoudige aan pagina's beslaat.

Tabel 11: Totaal aantal artikelen en woorden per onderzoeksjaar

In de kwalitatieve analyse stonden twee zaken voorop, namelijk hoe de Waterloo herdenking werd beleefd in Nederland, maar ook hoe de rol van de Nederlandse troepen, die vochten in de veldtocht van 1815, daarin werd omschreven. Uit deze analyse blijkt dat in de periode tot en met 1935 veel waarde wordt gehecht aan zowel de viering, alsook hoe de Nederlandse rol daarin wordt gerepresenteerd. Tot 1865 zien we dan ook voornamelijk artikelen terug die gaan over hoe de Prins van Oranje heldendaden heeft verricht bij Quatre-Bras en Waterloo. Ook wordt Waterloo-dag nog uitgebreid gevierd met uithangende vlaggen, parades en vuurwerkshows. Langzamerhand verdwijnen deze feestelijkheden echter uit het straatbeeld, een proces wat zich rond 1880 lijkt te volmaken, gezien een artikel waarin wordt gesproken dat er nauwelijks vlaggen meer op straat hangen rond de 18^e juni, zoals ook in het derde hoofdstuk te lezen is.

Dit is ook de periode waarin er over het algemeen gezien ook minder aandacht is voor de Nederlandse inbreng en de Prins van Oranje. En in 1935 is een schrijver het erover eens, wanneer men de slag zou herhalen zou Napoleon winnen. De Nederlandse rol is dus langzaam veranderd van een doorslaggevende naar een rol op de achtergrond. Het grote speelveld wordt bepaald door de grote naties Engeland en Frankrijk en de daarbij behorende veldheren, Napoleon en Wellington.

Rond de Tweede Wereldoorlog en de periode kort erna neemt de belangstelling nog verder af. Onder druk van internationalisering, is nationalisme in een keer een beladen begrip geworden en zo valt de Prins van Oranje langzaam van zijn voetstuk. Waar hij in de eerste twee perioden nog stevast aan kop ging qua vaakst genoemde personen, is hij na de Tweede Wereldoorlog op de derde plaats belandt, achter Napoleon en Wellington. Qua inhoudelijke rol zien we vooral dat waar in de beginperiode de Prins van Oranje een heldenrol is toebedeeld, dit naar mate de tijd verstrijkt steeds meer afneemt, tot aan het bijna volledig negeren van de acties van de Nederlanders in de jaren zestig en zeventig. Zoals ook uit de studie van Scharink blijkt, is naar mate er meer tijd verstrijkt de aandacht minder en is er, in de vorm van de Tweede Wereldoorlog, een nieuw nationaal narratief bijgekomen wat als vervanger van de Slag bij Waterloo optreedt.¹⁰⁴

Toch is niet alle hoop verloren, na het dieptepunt in de jaren zestig en zeventig van de twintigste eeuw, zien we in het meest recente tijdvak langzaam maar zeker een hernieuwde aandacht voor de Slag bij Waterloo, zowel in de wetenschappelijke literatuur waar recent door Nederlandse historici een aantal boeken en artikelen is verschenen, maar ook door krantenartikelen aan de maatschappelijke zijde. Het beeld wat hieruit naar voren komt is een stuk genuanceerder dan wat er tot dan toe verschenen is. Hoewel Nederlanders niet de beslissende factor waren in de Slag bij Waterloo hadden ze wel degelijk een belangrijke rol, volgens het nu geldende discours. Dit wetenschappelijke debat is ook terug te vinden in de dagbladen. Recente artikelen hierin gaan namelijk over boeken die zijn uitgekomen, maar geven zelf ook meer achtergrondinformatie over de slag in bijvoorbeeld artikelen die gaan over re-enactments. Deze vorm van herdenking, het naspelen van een gebeurtenis is niet nieuw, honderd jaar geleden gebeurde dit namelijk ook al. Toch wint deze vorm aan populariteit zoals we hebben kunnen zien in artikelen in de laatste periode.

Drijvende kracht achter deze wisselende discoursen moeten we zoeken in veranderde maatschappelijke opvattingen, zoals de negatieve bijklank van nationalisme na de Tweede Wereldoorlog. Andere factoren zoals de afscheiding van België, het afschaffen van het dagbladzegel of de Eerste Wereldoorlog lijken veel minder van belang te zijn. Met betrekking tot het dagbladzegel moet wel vermeld worden, dat hierdoor de persvrijheid in Nederland toenam, waardoor zowel het verspreiden als verslaan van nieuws met betrekking tot de Slag bij Waterloo een stuk makkelijker is geworden. Al met al lopen de ontwikkelingen in het geschiedenisonderwijs en in dagbladen redelijk synchroon en zullen de velden van Waterloo nog wel even in ons collectief geheugen blijven.

¹⁰⁴ J. Scharink, Het slagveld der natiën: De slag bij Waterloo in Nederlandse geschiedensismethoden, ca. 1900-2015. (Masterscriptie Maatschappijgeschiedenis Erasmus Universiteit, Rotterdam 2015), 133-135.

Literatuurlijst

Anderson, B., *Imagined communities. Reflections on the origin and spread of nationalism* (Londen, 3e editie 2006).

Assmann, A., 'Memory, individual and collective' in: R. Goodin en C. Tilly eds., *The Oxford handbook of contextual political analysis* (Oxford 2006).

Assmann, A., 'Transformations between History and Memory', *Social Research* 75:1 (2008), 49-72.

Beurden, van, K., 'No troops but the British': British national identity and the Battle for Waterloo' (Queensland 2017).

Bamford, A., 'The British Army in the Low Countries, 1813-1814', <https://www.napoleon-series.org/military/battles/1814/c_lowcountries1814.pdf> [geraadpleegd 15-12-2017].

Barbero, A., vert: A.Haakman, *Waterloo: Het verhaal van de veldslag* (Amsterdam, 2004).

Broersma, M., 'De leeuw van Waterloo', *Historisch Nieuwsblad* 8 (2000), 45.

Broersma, M., 'From press history to the history of journalism', *Medien & Zeit* 26:3 (2011), 17-28.

Fonteyn, G., 'Waterloo: de leeuw. Over de slag bij Waterloo die nog altijd aan de gang is' in: Jan Bank en Marita Mathijssen, *Plaatsen van herinnering. Nederland in de negentiende eeuw* (Amsterdam 2006).

Gabriëls, J., 'De 'Held van Waterloo?': De Prins van Oranje tijdens de veldtocht van 1815' *Geschiedenis Magazine* 50 (2015) 12-17.

Gabriëls, J., 'The Belgians ran at the first shot': De slag bij Waterloo en de retoriek van de lafheid' *Tijdschrift voor Geschiedenis* 129:4 (2016), 523-543.

Grever, M., 'Visualisering en collectieve herinneringen. "Volendams meisje" als icoon van de nationale identiteit', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 117:2 (2008), 207-229.

Grever, M. en J. Scharink, 'Leren voor het vaderland? De 'Slag bij Waterloo in Nederlandse geschiedenismethoden', *De Negentiende eeuw* 40:2 (2016), 122-134.

Haythornthwaite, P., *The Waterloo Armies. Men, Organization and Tactics* (Barnsley, 2007).

Hemels, J., *De Nederlandse pers voor en na de afschaffing van het dagbladzegel in 1869* (Nijmegen, 1969).

Hobsbawm, E., 'Language, 'Culture and National Identity', *Social Research* 63:4 (1996), 1065-1080.

- Hofschröer, P., *Waterloo 1815: Quatre-Bras & Ligny* (Barnsley, 2005).
- Jansen, H., *Triptiek van Tijd. Geschiedenis in drievoud* (Nijmegen 2010).
- Janssens, M., 'Mythevorming in de hedendaagse cultuur', *Literator* 24:1 (2003), 145-157.
- Nofi, A., *The Waterloo Campaign: June 1815* (Cambridge, 1998).
- Ros van der, B., 'De Standaard' in: *Geschiedenis van de christelijke dagbladpers in Nederland* (Kampen, 1993).
- Schom, A., *One Hundred Days: Napoleon's Road to Waterloo* (London, 1993).
- Siborne, W., *The Waterloo Campaign 1815* (1844, 4e editie Londen, 1848), 147.'
- Sloos, L., *Onze slag bij Waterloo: de beleving van de overwinning op Napoleon in Nederland* (Nijmegen, 2013).
- Thiesse, A., 'National identities. A transnational paradigm', in: A Dieckhoff en C. Jaffrelot eds., *Revisiting nationalism. Theories and processes* (Parijs 2005).
- Turner, G., *Ordinary People and the Media: The Demotic Turn* (Nottingham, 2010).
- Wertsch, J. 'The Narrative Organization of Collective Memory', *Ethos* 36 (2008).
- Wils, L., 'Het Verenigd Koninkrijk van Koning Willem I (1815-1830) en de natievorming.' *BMGN - Low Countries Historical Review*. 112:4 (1997), 502–516.
- Zanten, van, J., 'Quatre-Bras and Waterloo Revisited: A Belgian and Dutch history without', *Glory The Low Countries* 23 (2015).

Bijlage 1: Onderzochte kranten per krantentitel.

Nederlandsche Staatscourant			
Titel	Datum	Aantal woorden	Kernwoorden
Binnenlandsche berigten	02-06-1816	77	Kort verslag herdenking
Binnenlandsche berigten	18-06-1816	182	Bericht sociëteit Waterloo
Hollandsche Schouwburg	18-06-1816	27	Aankondiging Gala
Binnenlandsche berigten	21-06-1816	72	Aankondiging uitreiking Willemsorde
Binnenlandsche berigten	24-06-1816	91	Kort verslag herdenking
Binnenlandsche berigten	14-06-1820	37	Aankondiging herdenking patriottistische maatschappij
Binnenlandsche berigten	22-06-1820	32	Verslag herdenking patriottische
Binnenlandsche berigten	03-06-1825	43	Vooraankondiging vergadering genootschap van Waterloo
Binnenlandsche berigten	14-06-1825	52	Oprichting monument in Waterloo
Binnenlandsche berigten	23-06-1840	139	Verslag viering Leiden

Algemeen Handelsblad			
Titel	Datum	Aantal woorden	Kernwoorden
Overzicht van de dagbladen der vorige week	11-06-1835	94	verontwaardiging, bedelactie, verminkten
Binennlandsche Berigten	22-06-1835	128	Grote parade ter ere van herdenking Waterloo en PvO
De slag bij Quatre-Bras	16-06-1840	829	Achtergrond artikel Quatre-Bras en Waterloo
Aanleiding en voorbereiding tot den slag van Waterloo	17-06-1840	1434	20.000 fransen, vereenigde werledmagt, Britsch-Nederlandsche leger
De slag van Waterloo	18-06-1840	1287	Oranje was op de hagchelijkste punten, plaatsende niet zelden zelf de stukken
Waterloo - De prins van Oranje	19-06-1840	1148	
Binnenland	22-06-1840	38	Jaarlijks vuurwerk
Correspondentie	26-06-1840	423	Ontevreden over verslag Waterloo, bijdrage cav en art
Binnenland	17-06-1850	45	Afgelaste parade Waterloo in Den Haag ivm overlijden Prins Maurits
Amsterdam, Dinsdag 18 Junij	19-06-1850	15	Parade in Amsterdam ter ere van Waterlooherdenking
Amsterdam, Dingsdag 19 Junij.	20-06-1855	37	Krans gelegd op graf Koning Willem 2, "gewigte deelname"
Amsterdam, Woensdag 20 Jinij.	21-06-1855	162	"Eigenaardige"viering in Leeuwarden, men is nog steeds trots

Algemeen Handelsblad			
Titel	Datum	Woorden	Kernwoorden
Allerlei	15-06-1875	98	Gemaakt kunstwerk Prins van Oranje en Nederlandse aanwezigen Waterloo
AMSTERDAM, Zaterdag 19 Juni.	20-06-1880	33	Waterloo viering Den Haag (eenige particuliere huizen)
Allerlei	23-06-1880	58	Kort artikel over Waterloo veteraan
Allerlei	08-06-1885	27	Overlijden veteraan Waterloo
Een banier	14-06-1885	71	Overlijden laatste lid Vereniging Het Zilveren kruis
Een banier	16-06-1885	45	Overdracht banier oud-strijdersvereniging
VERVOLG DER NIEUWSTIJDINGEN	17-06-1885	58	Programma overdracht banier met militaire eer
Waterloo	18-06-1885	285	Herplaatsing Nederlandsche Staatscourant van 1815(Lof Napoleon over PvO)
Een banier	18-06-1885	131	Uitgebreider programma overdracht banier
Ingezonden stukken - Waterloo	18-06-1885	140	Brief over veteraan in geldnood
Binnenland - Waterloo	19-06-1885	713	Verslag overdracht banier, PvO Held van Quatre-Bras
Binnenland	19-06-1885	24	Kranslegging standbeeld Willem II Den Haag
Allerlei	20-06-1885	23	Overlijden veteraan Waterloo
Twee dagen buiten	01-06-1885	59	Uitnodiging Waterloo viering NBOOO

Algemeen Handelsblad			
Titel	Datum	Woorden	Kernwoorden
Allerlei	08-6-1890	31	Zoon van van Merlen voor minderbedeelden
Laatste Berichten	13-6-1890	76	Weigering gemeente Utrecht subsidie Waterloo viering
Allerlei	17-6-1890	58	Aankondiging viering onderofficiersvereniging Zeemacht
Kunst en letteren	18-6-1890	46	Aankondiging speciale theateervoorstelling
Binnenland	18-6-1890	49	Verslag speciaal Waterloo orgelprogramma
Waterloo-dag	19-6-1890	344	Verslag Waterloo dag vieringen
Allerlei	19-6-1891	44	Geen aanwezigen bij parade
Militair-historische terugblik bij den vijf-en-zeventig-jarigen Gedenkdag van Waterloo	19-6-1892	483	Oproep tot hervormingen adhv militair-historische terugblik
Waterloo-dag	20-6-1890	90	Ontbreken viering in Rotterdam
Waterloo-dag	20-6-1890	411	Verslag vieringen in andere steden
Kunst en letteren	22-6-1890	30	Portret prins van Oranje
Allerlei	27-6-1890	66	Verlaat particulier vuurwerk
De Pers	20-6-1895	172	Haagsche Dagblad over achteruitgang Waterloodag
Allerlei	22-6-1895	54	Kranslegging Nederlanders in Waterloo
Waterloo	17-6-1905	248	Uiteenzetting waarom Waterloo belangrijk is
Het kanon uit den optocht	4-6-1910	43	Overdracht kanon aan Rijksmuseum
Waterloodag	17-6-1910	49	Christelijke herdenking Waterloodag

Algemeen Handelsblad			
Titel	Datum	Woorden	Kernwoorden
Kerknieuws	2-6-1915	24	Schrijven Oranjabond wordt door Kerk genegeerd
Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde	9-6-1915	328	Voordracht over slag bij Quatre-Bras en Waterloo
Binnenland	15-6-1915	284	Verklaring comité uitstel gedenkteken Quatre-Bras
Van dag tot dag	15-6-1915	574	Vergelijking Waterloo met situatie 1915
De eer onzer wapenen	15-6-1915	1487	Verslag Quatre-Bras en Waterloo
Binnenland	16-6-1915	111	Tevredenheidsbetuiging Opperbevelhebber
Quatre-Bras en Waterloo	17-6-1915	92	Kranslegging Paleis Soestdijk
Waterloo-herinnering	17-6-1915	164	Vergelijking Waterloo met situatie 1915
Onder de streep - Waterloo-Journalistiek	18-6-1915	1118	Ingezonden krantenbericht uit 1815
Herdenking slag bij Waterloo	19-6-1915	196	Protestants initiatief voor herdenking
Kerknieuws	16-6-1925	30	Aankondiging herdenking zendingskerk
Carillonbespeling Kon. Paleis	18-6-1925	28	Aankondiging herdenkingsbijeenkomst
Tegen eenzijdige ontwapening	19-6-1925	52	Herdenking Waterloo
Carillonbespeling Kon. Paleis	16-6-1930	29	Aankondiging radiouitzending
Waterloo-dag	18-6-1930	543	Beschouwing Waterloo t.o.v. andere landen

Algemeen Handelsblad			
Titel	Datum	Woorden	Kernwoorden
Militaire taptoe: Herdenking slag bij Waterloo	6-6-1935	213	Aankondiging militaire taptoe Waterloo
Herdenking slag bij Waterloo	14-6-1935	96	Aankondiging herdenking
Programmanummers	15-6-1935	15	Aankondiging radiouitzending
Herdenking Waterloodag: Carillonconcert	16-6-1935	41	Aankondiging carillonconcert
Slag bij Waterloo herdacht	19-6-1935	64	Verslag herdenking
Slag bij Waterloo herdacht	19-6-1935	714	Uitgebreid verslag inclusief achtergrondinfo
Herdenking van Waterloo: reserveofficieren brengen saluut	20-6-1935	186	Herdenking reserveofficieren
Waterloo	24-6-1935	958	Redenen voor de val van Napoleon
Uit het handelsblad van vijftig jaar geleden	18-6-1955	65	Bijvoegsel voor kinderen over Waterloodag
Oorlog in Waterloo	12-6-1965	67	Verslag correspondent in België
Impressies van een slordig slagveld	15-6-1965	1265	Verslag Waterloo 1815
Slag	16-6-1965	215	Column over Waterloo
Televisie	17-6-1965	17	Aankondiging televisie uitzending

De Telegraaf			
Titel	Datum	Woorden	Kernwoorden
De tachigste verjaardag van den slag bij Waterloo.	17-6-1895	1086	Weergave geschiedenis Waterloo, Engelschen hielden Ney tegen bij QB
Hulde Waterloo	21-6-1895	21	Kranslegging Naald van Waterloo
Tolhuis o/h Ij	22-6-1895	66	Aankondiging militair concert
Agenda	27-6-1895	11	Aankondiging militair concert
Tolhuis o/h Ij	29-6-1895	66	Herhaalde aankondiging concert
Gemengde Mededeelingen.	19-6-1900	16	Aankondiging orgelbespeling Waterloo concert
Tolhuis o/h Ij	19-6-1900	43	Aankondiging militair concert
Gemengde Mededeelingen.	20-6-1900	40	Mededeling veiling haarlok Napoleon
Schouwburgen, enz.	23-6-1900	43	Aankondiging concert ter ere van Waterloo
Tolhuis o/h Ij	28-6-1900	23	Laatste aankondiging militair concert
Schouwburgen, enz.	30-6-1900	43	Laatste aankondiging concert (civiel)
Waterloo-dag	18-6-1910	56	Aankondiging concert christelijke Oranjevereniging
Kunst-en wetenschappen	30-6-1910	9	Programma muziek ter ere van Waterloo
Quatrebras en waterloo	16-6-1915	143	Tevredenheidsbetuiging opperbevelhebber
De helden van Quatre Bras en Waterloo gelauwerd	17-6-1915	93	Verslag kranslegging
Het slagveld van Waterloo	17-6-1915	744	Stuk over commercialisatie van Waterloo
De slag bij Waterloo	16-6-1920	34	Aankondiging carillonbespeling
De tentoonstelling: 'Het huis en zijn inrichting'	19-6-1920	29	Aankondiging muziekstuk ter ere van Waterloo
Radioagenda	18-6-1930	7	Herdenking op de radio
Waterloo herleeft ter Aldershot	1-6-1935	37	Foto met bijschrift re-enactment
Herdenking slag bij Waterloo	6-6-1935	229	Oproep tot deelneming herdenking
Wie zou vandaag den Slag bij Waterloo winnen?	18-6-1935	730	Hypothese, antwoord Napoleon. PvO niet genoemd
Herdenking van den Slag bij Waterloo	18-6-1935	171	Programma herdenking en militaire taptoe
Foto Taptoe	19-6-1935	14	Foto met bijschrift taptoe
Slag bij Waterloo herdacht	19-6-1935	711	Verslag herdenking en taptoe
Ned. Reserve-officieren naar Waterloo	20-6-1935	150	Verslag reis naar Waterloo officieren leger

NRC Handelsblad			
Titel	Datum	Woorden	Kernwoorden
Weekend uit	5-6-1975	7	Aankondiging theater de held van Waterloo
Waterloo: Glorie zonder helden	8-2-1975	781	Boekbespreking boek Glorie zonder Helden
Ontbloot de kruin! De Koning naakt	25-4-1980	96	Stuk over verzen over het Koningshuis(gedeelte Waterloo)
Nederlandse bijdrage na 175 jaar met monument bekroond	22-9-1990	246	Oprichting monument Huzaren van Boreel
Fransen worden opnieuw verslagen bij Waterloo	17-6-1995	732	Aankondiging re-enactment + achtergrondinfo
De mannen die met Napoleon ten strijde gingen	4-6-2015	517	Verslag onthulling schilderijen Rijksmuseum
Waterloo is nog lang niet voorbij	12-6-2015	1270	Boekrecensie over 3 boeken
De wereldminuut van Waterloo	12-6-2015	636	Column over Waterloo
Prins van Oranje was geen slapjanus	13-6-2015	970	Quatre Bras als belangrijkste
Nat, onderkoeld en de trom werkte ook al niet	13-6-2015	901	Achtergrondinformatie
*	20-6-2015	77	Verslag re-enactment

Nieuwe Rotterdamsche Courant			
Titel	Datum	Aantal woorden	Kernwoorden
Binnenlandsch Nieuws	19-6-1845	25	Vermelding uitsteken vlaggen ivm 30 jaar Waterloo
s Gravenhage, 17 Junij	18-6-1850	44	Afzeggen parade ivm overlijden Prins Maurits
s Hertogenbosch, 19 Junij	20-6-1850	59	Verslag grote parade den Bosch
s Gravenhage, 14 Junij	15-6-1855	49	Aankondiging militair feest
s Gravenhage, 19 Junij	20-6-1855	95	Verslag militair feest
s Gravenhage, 16 Junij	17-6-1860	51	Aankondiging militair feest
Prins Jérôme	26-6-1860	82	Melding overlijden broer Napoleon
Groningen, 30 mei	01-6-1865	41	Aankondiging herdenking schutterij
Leiden, 1 Junij	02-6-1865	38	Aankondiging bijwonen Koning herdenking
Gemeenteraad van Rotterdam	02-6-1865	134	Verslag GR, kostenbesparing afschaffen herdenking
Schiedam, 1 Junij	03-6-1865	59	Kredietverlening gemeente ivm Waterloofeest
Rotterdam, 3 Junij	04-6-1865	113	Uitgave boek Ned. Generaal Knoop (lot van Europa)
s Gravenhage, 5 Junij	05-6-1865	66	Aankondiging herdenking Zilveren Kruis
Rotterdam, 6 Junij	07-6-1865	281	Ingezonden brief, onvrede Waterloo herdenking
Rotterdam, 7 Junij	08-6-1865	17	Melding vrouw die op 18 juni 1815 geboren is
Gemeenteraad van Rotterdam	09-6-1865	35	Aangenomen voorstel GR vlag uit op 18 juni
Kruiningen, 9 Junij	10-6-1865	41	Aankondiging feestelijkheden Kruiningen
Rotterdam, 10 Junij	11-6-1865	34	Vrije overtocht veteranen met pont
Waddinxveen en Broek, 9 Junij	12-6-1865	59	Aankondiging feestelijkheden Waddinxveen
Avereest, 9 Junij	12-6-1865	54	Aankondiging feestelijkheden
Ingezonden stukken	12-6-1865	226	Reactie op ingezonden brief Waterloo
s Gravenhage, 13 Junij	14-6-1865	41	Aankondiging Waterloo concert
Binnenland	15-6-1865	103	Uitbrengen lied ter ere van Waterloo
Rotterdam, 16 Junij	17-6-1865	20	Verslag vlaggen ter ere Quatre Bras
Waterloo	18-6-1865	456	Lofzang over Waterloo
Rotterdam, 17 Junij	18-6-1865	241	Verslag vieringen 17 juni(verjaardag koningin Sophia)
Rotterdam, 18 Junij	19-6-1865	103	Verslag vieringen 18 juni(kerken)
Rotterdam, 20 Junij	21-6-1865	1143	Verslag Waterloo feesten Rotterdam
Binnenland	23-6-1865	117	Collecte tbhv gewapende dienst
Delft, 22 Junij	26-6-1865	56	Deelname oud-markentster
Rotterdam, 22 Junij	28-6-1865	717	Verslag viering oud-strijders
Kerknieuws	2-6-1915	25	Verzoek tot kerkelijke viering
Letteren en kunst	9-6-1915	*	Verslag redevoering(niet leesbaar)
Geen Waterloo-vlaggen meer	13-6-1915	119	Waterloodag als sleur. Plicht volbracht
Wetenschappelijke berichten	14-6-1915	255	Boekbespreking aandeel Ned. Troepen
Waterloo	17-6-1915	31	Verslag kranslegging
De laatste veldtocht van Napoleon I	18-6-1915	941	Verslag Napoleon's veldtocht(zonder PvO)
Amsterdam	19-6-1915	170	Verslag viering in Amsterdam
Tegen eenzijdige ontwapening	19-6-1925	64	Passage Waterloo uit groter artikel

De Volkskrant			
Titel	Datum	Woorden	Kernwoorden
Ondanks Frans verzet: Napoleons nederlaag wordt feestelijk herdacht	12-6-1965	786	Diplomatieke rel mbt Waterlooherdenking, Napoleon meer herdacht
Waterloo	16-6-1965	59	Aankondiging TV-uitzending
Spotprent	18-6-1965	0	Spotprent over herdenking
Overstelpend druk bij Drakesteyn en Soestdijk	18-6-1965	91	Sobere herdenking bij Naald van Waterloo
Dokter bij Waterloo	18-6-1965	615	Achtergrond verhaal over Engelse arts bij Waterloo
Televisie	18-6-1965	11	Aankondiging TV-uitzending
Verregende herdenking slag bij Waterloo	19-6-1965	312	Verslag discutabele herdenking
In tin verstild strijdgewoel voor vreedzame mensen	7-6-1990	226	Spelvorm waarbij slag met tinnen figuren wordt nagespeeld
Napoleon vindt opnieuw zijn Waterloo	18-6-1990	40	Foto met bijschrijft re-enactment
Europese coalitie bezorgde Napoleon zijn Waterloo	6-6-2015	719	Achtergrond informatie Gneisenau
Deux bonbons Napoléon	6-6-2015	1128	Boekrecensies
Waterloovijfje slaag voor Franse gevoeligheidstest	10-6-2015	390	Uitbrengen Waterloo vijfje Nederland
Won Rothschild Slag bij Waterloo	17-6-2015	500	Theorie over Rothschild
De man die Napoleon tot in Parijs achterna zat	17-6-2015	1582	Achtergrond artikel soldaat
Nieuwsbreak Bart van Loo	18-6-2015	762	Debat over herinnering Waterloo
Voorwaarts in bataille	18-6-2015	2487	Verslag re-enactment
Napoleon vindt opnieuw zijn Waterloo	22-6-2015	45	Quote van Nederlandse re-enactor

Limburgsch Dagblad			
Titel	Datum	Woorden	Kernwoorden
Sobere herdenking slag bij Waterloo	1-6-1965	89	Beperking herdenking tot kranslegging
NTS zendt BRT-programma uit over: Slag bij Waterloo	18-6-1965	237	Tweeledigheid Waterloo, "Geen veldslag maar een slachting"
Herdenking slag bij Waterloo	9-6-1990	63	Aankondiging herdenking in Waterloo
In Waterloo verliest Napoleon opnieuw	23-6-1990	621	Verslag herdenking inclusief achtergrondinfo
Slag bij Waterloo	21-6-2010	103	Verslag re-enactment Waterloo
Gooi naar de eeuwigheid	13-6-2015	1226	Achtergrond informatie Napoleon
Waterloo? Was dat niet die hit van ABBA?	18-6-2015	867	Achtergrond informatie slag bij Waterloo
Ik wil voelen wat die soldaten voelen	20-6-2015	1072	Verslag Maastrichtse re-enactors Waterloo
Jagers	26-6-2015	89	Cermonie Landmacht

